

DIE RUSSEN IN OSTPREUSSEN: RUSIJOS IR RUSŲ ĮVAIZDŽIAI 1914–1939 M. VOKIETIJOJE PUBLIKUOTUOSE ATSIMINIMUOSE APIE DIDIJĮ KARĄ RYTŲ PRŪSIJOJE

HEKTORAS VITKUS

ISSN 1392-0588 (spausdintas)

ISSN 2335-8769 (internetinis)

Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas,
Klaipėda

<http://dx.doi.org/10.7220/2335-8769.67.2>

2017. 67

SANTRAUKA. Didžiojo karo veikslių Rytų Prūsijoje poveikis Rusijos ir rusų kolektyvinių įvaizdžių turiniui, remiantis Vokietijos tekstualiniu 1914–1939 m. diskursu, analizuotas fragmentiškai ligšioliniuose tyrimuose. Todėl straipsnyje*, taikant metodologines įvaizdžių ir archetipų (Carlas Gustavas Jungas) teorijos bei karo psichologijos (Jennifer Diane Keene, Charlesas Webelis, Charlesas Fischeris) prieigas, siekiama atskleisti Rusijos ir rusų „invazijos“ Rytų Prūsijoje įvaizdžių, stereotipų bei mitologemų genezės prielaidas ir šių predikatyvinių nuostatų semantinius bruožus 1914–1939 m. Vokietijoje publikuotuose atsiminimuose apie Didįjį karą.
RAKTAŽODŽIAI: Rytų Prūsija, Rusija, Didysis karas, atsiminimai, įvaizdžiai.

ĮVADAS

Nors istoriografijoje įsitvirtinęs teiginys, jog Didžiojo karo, kaip „pirmąpradės XX amžiaus katastrofos“¹ (vok. *Urkatastrophe des 20. Jahrhunderts*), atminimo diskursą tarpukariu Vokietijoje formavo Vakarų fronto patirtis yra nepaneigiamas, tačiau jo taikymas karo patirčių refleksijoms Rytų Prūsijoje apibrėžti galimas tik su išlygomis. Karo metais bei tarpukariu vienomis populiariausių Didžiojo karo recepcijos kolektyviniame Vokietijos diskurse fabulų buvo stereotipai apie „silpnavalius prancūzus“ ir „prakeiktus anglus“², bet ne mažiau stereotipizuotu bei mitologizuotu reikšminiu turiniu pasižymėjo ir Rusijos bei rusų įvaizdžiai. Istoriko Benjaminio Ziemano nuomone, „rusų tvano“ Rytų Prūsijoje patirties recepcijos Vokietijoje karo metais bei tarpukariu susiformavusiam tekstualiniame diskurse

* Straipsnis parengtas įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą mokslininkų grupių projektą „Pirmojo pasaulinio karo atminimas: Lietuvos ir Rytprūsių lyginamoji analizė (iki 1939 metų)“ (MIP-021/2015).

¹ Reimann A. Der Erste Weltkrieg – Urkatastrophe oder Katalysator? *Aus Politik und Zeitgeschichte*, Bd. 29–30, 2004, 30–38.

² Ziemeis B. Freunde, Feinde und Frauen – Repräsentationen des »Eigenen« und des »Anderen« im Weltkriegsfilm der Weimarer Republik. In *Medien–Politik–Geschichte* (Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte XXXI (2003)). Hrsg. M. Zuckermann. Göttingen: Wallstein Verlag, 2003, 45.

buvo ne mažiau paveiktos karo propagandos ir mitologizuotos nei naratyvai, susiję su karo įvykiais Vakarų fronte³. Šiuo atžvilgiu archetipiškai suvoktų „svetimųjų“ – rusų kaip azijatų⁴ – vaizdinys Didžiojo karo atminimo ideologemose bei naratyvuose tarpukario Vokietijoje iš esmės skyrėsi nuo archetipiškai „priimtinių“ prancūzų ir anglų kaip vakariečių recepcijos. Anglai ir prancūzai reflektuoti kaip „lygia-verčiai oponentai“, su kuriais kariauta dėl geopolitinių bei ekonominių priežasčių, o rusų įvaizdžiui teikta „kultūriškai menkaverčių“⁵, ypač „pavojingų“ priešų, su kuriais susidurta „žūt būtiniėje kolizijoje sprendžiant Vokietijos ir vokiečių nacijos atstovaujamos Vakarų civilizacijos kultūros“⁶ likimą. Vokietijos ir Rusijos karinis susidūrimas Rytprūsiose, jo intensyvumas bei brutalumas sudarė prielaidas pastarosios provincijos gyventojų mąstysenoje aktyvuotis „ribinėms situacijoms“ (Karlus Jaspersas)⁷ būdingiems socialiniams psichologiniams fenomenams – priešo archetipui bei karo pažinimo (pavojaus suvokimas, kraštutinės emocijos, susitelkimas į išlikimo galimybes) reakcijoms⁸. Tokiu būdu Rusijos ir rusų stereotipai bei įvaizdžiai, kaip Didžiojo karo „rytprūsiškojo“ etapo mito dalis, tapo informacijos apie „rusų invazijos“ patirtį išlaikymo bei perteikimo elementais. Tačiau karo periodu bei tarpukariu Vokietijoje publikuotuose atsiminimuose bei liudijimuose užfiksuoti Rusijos ir rusų įvaizdžiai yra nevienalytės sandaros. Jiems būdingų reikšminių turinių diapazonas labai platus – nuo radikaliai priešiškų vertinimų iki sąlygiškai nuosaikių („bandymo suvokti“) pozicijų. Tai lėmė tiek objektyvios, tiek subjektyvios aplinkybės.

Rytų Prūsija – viena iš nedaugelio buvusios Vokietijos imperijos provincijų, kurioje Didžiojo karo laikotarpiu vyko tiesioginiai karo veiksmai, ir vienintelė,

³ Ziemann B. *War Experiences in Rural Germany 1914–1923*. Oxford-New York: Berg Publishers, 2007, 6–8; Ziemann B. Die deutsche Nation und ihr zentraler Erinnerungsort. Das »Nationaldenkmal für die Gefallenen im Weltkrieg« und die Idee des »Unbekannten Soldaten« 1914–1935. In *Krieg und Erinnerung. Fallstudien zum 19. und 20. Jahrhundert* (Formen der Erinnerung, Bd. 4). Göttingen: Vanderhoeck&Ruprecht, 2000, 67–69.

⁴ Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu Vokietijos propagandoje stengtasi Rusijos vaizdiniui suteikti „Rytų galios“ savybių, priskiriant ją Azijai ir pabrėžiant jos svetimumą Europai (žr.: Brudek P. *Rosja w propagandzie niemieckiej podczas I wojny światowej w świetle „Deutsche Warschauer Zeitung“*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2010, 48–63). Todėl atsiminimuose apie Didžiojo karo etapą Rytprūsiose rusai neretai įvardijami azijatais (vok. *die Asiaten*), o Rusijos kariuomenė vadinta „Orda“ (vok. *die Russenhorde*), žr.: *Kriegserlebnisse des Pfarrers Gauer, Kraupischken, Kreis Ragnit*. In *Kriegserlebnisse ostpreussischer Pfarrer*. Bd. II. Hrsg. C. Moszeik. Berlin-Lichterfelde: Runge, 1915, 102–116; Felchner M. *Unter Russenhorden. Schilderungen aus der Zeit der Russenerrschaft in Masuren*. Reutlingen: Enßlin&Laiblin, 1915).

⁵ Jahn P. »Zarendreck, Barbarendreck« – Die russische Besetzung Ostpreußens 1914 in der deutschen Öffentlichkeit. In *Verführungen der Gewalt: Russen und Deutsche im Ersten und Zweiten Weltkrieg*. Hrsg. K. Eimermacher, A. Volpert. München: Wilhelm Fink, 2005, 230.

⁶ Brückner A. *Die Slawen und der Weltkrieg. Lose Skizzen*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1916, 1–15.

⁷ Jaspers K. *Die Psychologie der Weltanschauung*. Berlin: Verlag von Julius Springer, 1919, 226–247.

⁸ Winter J. M. *Remembering War. The Great War Between Memory and History in the Twentieth Century*. New Haven&London: Yale University Press, 2006, 52–76.

į kurią buvo įsiveržusi Rusijos kariuomenė. 1914 m. rugpjūčio 17 d. prasidėjus Rusijos karinių pajėgų puolimui dauguma (įvairiais šaltiniais nuo 350 000 iki 500 000⁹) pasienio sričių gyventojų tapo karo pabėgėliais ir užplūdo Rytprūsių kelius, vedusius į Karaliaučių. Per visą Rusijos karinės kampanijos Rytų Prūsijos provincijoje (1914 m. rugpjūčio mėn. – 1915 m. balandžio mėn.) laikotarpį, administracijos surinktais duomenimis (apibendrintais ir paskelbtais istoriko, archyvisto Alberto Brackmanno), pabėgėliais tapo per 870 000 žmonių¹⁰. Vien iš Gumbinės, Fridlando ir šių miestų apylinkių pasitraukė kone pusė gyventojų, o jų paliktas turtas netrukus tapo Rusijos kareivių ir paskui juos atsekusių vidinių Rusijos imperijos pasienio sričių gyventojų „karo grobiu“¹¹. Išimtis buvo didžioji Tilžės miestiečių dalis, kuri nepasidavė pirmosiomis Rusijos kariuomenės invazijos dienomis Rytų Prūsijos pasienyje kilusiai bei administracinių institucijų skatintai panikai¹². Tačiau daugelis iš Rusijos pajėgų okupuotų Rytų Prūsijos sričių nepasitraukusių gyventojų netrukus akis į akį susidūrė su priešu, kurio atžvilgiu nepuoselėjo didelių iliuzijų. Todėl į Rytprūsių miestus įžengusius Rusijos karinius dalinius pasitikdavo demonstratyviai nebylūs miestiečiai, nors dalis jų, siekdami išsaugoti likusį turtą ir apsaugoti miestus nuo didesnių sugriovimų, neatsisakydavo bendradarbiauti su okupacine Rusijos kariuomenės vadovybe¹³. Pasitaikė ir okupacinės kariuomenės kolektyvinio ignoravimo atvejų. Pvz., Rusijos šaltinių duomenimis, Zensburgo (Mozūrija) miestiečiai demonstratyviai „nekreipė dėmesio“ į miestą užėmusios Rusijos 2-osios armijos 4-osios kavalerijos divizijos karius ir stengėsi elgtis „pagal taikaus gyvenimo normas“¹⁴. Nors panašių kolektyvinės elgsenos precedentų buvo ir kitose rusų okupuotose Rytprūsių provincijos vietovėse, vis dėlto dauguma gyventojų nesilaikė „neutraliteto“ ir įsiveržusiam priešui demonstravo

⁹ *Ostpreussische Kriegshefte auf Grund amtlicher und privater Berichte*. Hrsg. A. Brackmann. Hf. 1: Die August- und Septembertage 1914. Berlin: S. Fischer, 1915, 28; Meyer D. Die Flüchtlingsfürsorge während der Räumung der Provinz Ostpreußen. In *Der Wiederaufbau Ostpreußens. Eine kulturelle, verwaltungstechnische und baukünstlerische Leistung*. Hrsg. E. Göttingen. Königsberg: Gräfe und Unzer, 1928, 130.

¹⁰ Brackmann A. Der erste Einfall der Russen in Ostpreußen. *Ostpreussische Kriegshefte*. Hf. 1. 1915, 28.

¹¹ „Rusijos lietuviai valstiečiai sekė paskui įsiveržusią rusų armiją. Tokie „nugalėtojai“ greitai pasisavindavo vietinių ūkių vištas, žąsis bei antis, neretai iš gyventojų atimdavo net geresnius drabužius. Kartu su rusų kareiviais plėšikaudavo bei grobiu bendrai dalydavosi ir jiems tarnavę lietuviai vežikai“, – taip atsiminimuose tvirtino Visbarų (Wisborien) miestelio mokytojas Režat, pabrėždamas, kad „Visbarai, buvę „lietuvių [Prūsijos lietuvių – H. V.] rojumi“, tapo plėšikų iš Rusijos „rojumi“. Plačiau žr.: Režat [Lehrer, Kr. Pillkallen]. *Meine Erlebnisse in der Kriegszeit und mir authentisch mitgeteilte Geschehnisse*. Tilsit: J. Reylaender&Sohn, 1917, 13, 17–19.

¹² Пахалюк К. Русские в Тильзите в 1914 году. *Peūmap*, 2010, № 2, 2. Įvardytos tendencijos taip pat fiksuotos ir Margaretos Poehlmann atsiminimuose: Poehlmann M. *Aus Tilsit Russenzeit*. Tilsit: Druck und Kommissionsverlag von J. Relander&Sohn, 1915, 6.

¹³ Пахалюк К. Взаимоотношения с местным населением как фактор неудачи боевых действий в Восточной Пруссии в годы Первой мировой войны. *Военно-исторический архив*, 2011, № 8, 147–157.

¹⁴ Krieger B. *Ereignisse im Osten. August und September 1914*. Berlin: Kameradschaft, 1915, III–IV.

ganėtinai radikalias (protestų, įsakų sabotavimo ir ginkluoto pasipriešinimo¹⁵) nuotaikas. Sąlygos joms aktualizuotis buvo ypač palankios: Rytų Prūsijos viešojo bendravimo terpę stipriai sukrėtė ne tik užklupęs „rusų tvanas“ (vok. *Russenflut*)¹⁶, bet ir sparčiai plintantys gandai apie plėšikaujančius Rusijos kareivius ir be atvangos žudančius bei prievartaujančius kazokų raitelius¹⁷. Šių nuogirdų poveikį stiprino iki karo susiformavę stereotipai apie „rusų atsilikimą“, „inertiškumą“ bei „polinkį despotizmui“, nuogaustaujant dėl jų keliamo pavojaus Rytų vokiečiams kaip vienam iš „civilizuoto“, „kultūringo“ bei „išsivysčiusio“¹⁸ pasaulio sociumų. Karo aplinkybėmis įvardytų stereotipų sklaida išsiskyrė kiekybiniu bei kokybiniu šuoliu, kurio pagrindinės priežastys buvo ne tik karo propaganda, bet ir socialinės komunikacijos tinkluose išaugusi prieš archetipo faktoriaus reikšmė.

Tarpukariu Vokietijoje publikuotuose atsiminimuose apie Didžiojo karo įvykius Rytų Prūsijoje išitvirtino keletas naratyvinių linijų, charakterizuojančių susidūrimo su Rusija ir rusais kaip „specifinės kategorijos“ priešais tendencijas. Kaip ne kartą konstatuota istoriografijoje (Martino Niesseno, Peterio Jahno, Peterio Hoereso ir Peterio Brandto darbai), pirmiausia išskirtini vaizdiniai, susiję su Rusijos kaip „rytietiškos barbarybės židinio“ ir rusų kaip „nevaldomų barbarų“, refleksijomis¹⁹. Ne mažiau reikšmingi vaizdiniai, atskleidžiantys Rytprūsių kaip „civilizacinės kolizijos tarp Vakarų ir Rytų pasaulių“ erdvės sampratą, kurioje priešpriešinamos dvi visiškai skirtingos dimensijos – Vokietijos atstovaujama Vakarų kultūra ir Rusijai priskiriama „ikicivilizacinio substrato“ prasmė²⁰. Šioje perspektyvoje karo Rytprūsiuose avanscena reflektuojama vokiečių tautos („ypatingojo kelio“) misijos – ginti Europą nuo „azijatų invazijos“²¹ – reikšme. Įvardytus vaizdinius galima traktuoti kaip tam

¹⁵ Пахалюк К. Русский оккупационный режим в Восточной Пруссии в 1914–1915 гг. *Военно-исторический архив*, 2012, № 6, 168–169, 174–175; Пахалюк К. Русский оккупационный режим в Восточной Пруссии в 1914–15 гг. *Военно-исторический архив*, 2012, № 9, 118–127.

¹⁶ Leipacher K. O. *Die Russenflut in Ostpreußen*. Hälfte 1. Würzburg: Kabitzsch, 1916, 98–119.

¹⁷ Hurtzig P. *Russische Schreckensherrschaft in Ostpreußen. Selbstgesehene*. Schwerin: Verlag von Friedrich Bahn, 1916, 4–6.

¹⁸ Ostpreußen und der Krieg. *Das Land*, 1915, № 23, 8–10, 33, 47, 60–61, 101–102, 125, 177, 188.

¹⁹ Niessen M. Der Erste Weltkrieg in der populären Geschichtsliteratur der Weimar Republik. In *Der Erste Weltkrieg im Sachbuch (Non Fiktion – Materialschlacht)*. Hrsg. Ch. Meierhofer, M. Schikowski, J. Wörner. Hannover: Wehrhahn, 2013, 15–31; Jahn P. »Zarendreck, Barbarendreck«, 223–242; Hoeres P. Die Slawen. Perzeptionen des Kriegsgegners bei den Mittelmächten. Selbst- und Feindbild. In *Die vergessene Front. Der Osten 1914/15. Ereignis, Wirkung, Nachwirkung* (Zeitalter der Weltkriege, Bd. 1). Hrsg. G. P. Groß. Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 2006, 179–200; Brandt P. Das deutsche Bild Russlands und der Russen in der modernen Geschichte. In *Der große Nachbar im Osten. Beiträge zur Geschichte, zur Verfassung und zu den Außenbeziehungen Russland*. Hrsg. P. Brandt. Berlin: BWV Verlag, 2012, 211–234.

²⁰ Brandt P. Das deutsche Bild Russlands und der Russen in der modernen Geschichte. In *Der große Nachbar im Osten. Beiträge zur Geschichte, zur Verfassung und zu den Außenbeziehungen Russland*. Hrsg. P. Brandt. Berlin: BWV Verlag, 2012, 217.

²¹ Felchner M. *Unter Russenhorden. Schilderungen aus der Zeit der Russenherrschaft in Masuren*, 3–4.

tikrus sociopsichologinius topus, kurie susiformavo iki Didžiojo karo. Šią prielaidą svarstantys autoriai yra atkreipę dėmesį, kad Didžiojo karo Rytų Prūsijoje patirties (-čių) refleksijos sferą Vokietijoje pastebimai paveikė tam tikros išankstinės nuostatos Rusijos ir rusų atžvilgiu, susiformavusios XVIII–XIX a. rusofobinių intencijų pagrindu. Pvz., 1860 m. vokiečių istorikas Georgas Waitzas pabrėžė, kad „Rusija – tai beribė teritorija be valstybinės organizacijos“, o „rusai – tauta be istorijos“²². Todėl, jo nuomone, „vokiečių kultūrinis pašaukimas yra paveikti kaimynę suteikiant jai vokišką kultūrą ir tvarką“²³. Rusijos, kaip „Rytų barbarės“, vaizdinys buvo kartojamas ir Osvaldo Spenglerio, Maxo Schelerio, Möllerio van der Brucko tekstuose²⁴. Aliuzijas apie Rusiją ir rusus kaip eventualų pavojaus šaltinį galėjo skatinti ir Johanno Gottfriedo Herderio suformuluota tezė apie Rusiją kaip „ateities valstybę“. Minėtos refleksijos sudarė palankias prielaidas formuoti negatyvioms Rusijos ir rusų įvaizdžio konotacijoms Didžiojo karo periodu. 1917 m. Johanas Halleris teigė, kad Vokietijos ir Rusijos karinis susidūrimas yra ne tik karas, bet ir „didžioji germanų ir slavų kova“, kurios rezultatas (Vokietijos ir vokiečių pergalė) yra iš anksto nulemtas kultūrinių bei civilizacinių aplinkybių. „Nebijokite, – teigė jis, – rusai yra menkaverčiai dėl jų sustabarėjimo, girtuoklystės bei tinginystės; jie neturi inteligentijos, geležinkelių, gamyklų, kuriose gaminamos mašinos, ir be pagalbos iš išorės Rusija tėra kolosas molinėmis kojomis, kurias išgriaus Vokietijos sūnūs.“²⁵

Kita vertus, Rusijos kariuomenės įsiveržimas į Rytų Prūsiją turėjo nemažai modernaus (atsiminimuose neretai minimi Rusijos karo automobiliai, lėktuvai ir kitokių rūšių karo technika²⁶) karinio konflikto bruožų, kurie sudarė prielaidas formuoti ir naujoms Rusijos ir rusų įvaizdžių reikšmėms. Nemažoje dalyje tarpukariu Vokietijoje publikuotų atsiminimų apie „rusų šeiminkavimą“ Rytprūsiose 1914–1915 m. periodą pastebimos intencijos reflektuoti priešą ne tiek dehumanizuojančiomis bei menkinančiomis nuostatomis, kiek bandant suvokti ir paaiškinti jo elgsenos prielaidas bei priežastis²⁷. Šiuo požiūriu atsiskleidžia ne šiaip išankstinis,

²² Geyer D. Ostpolitik und Geschichtsbewusstsein in Deutschland. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. 1986, Hf. 2, 153.

²³ *Ibid.*, 152.

²⁴ *Ibid.*, 152.

²⁵ Haller J. *Die russische Gefahr im deutschen Haus*. Stuttgart: Verlag Engelhorn, 1917, 3; Rusijos, kaip „koloso molinėmis kojomis“, vertinimas būdingas ir Dietricho Schäferio refleksijoms: Schäfer D. Unser Volk inmitten der Mächte. In *Der Koloss auf tönernen Füßen*. Hrsg. A. Ripke. München: J. F. Lehmanns Verlag, 1916, 1–9.

²⁶ Erlebnisse des Pfarrers Danielowski in Mensguth, Kr. Ortelsburg, während der Russentage 24. bis einschliesslich 27. August 1914. In *Kriegerlebnisse ostpreussischer Pfarrer*. Bd. I. Hrsg. C. Moszeik. Berlin-Lichterfelde: Runge, 1915, 59.

²⁷ Įvardytos intencijos pavyzdžiais nurodytini: Kürenberg J. *Russlands Weg nach Tannenberg*. Berlin: Universitas, 1934; Achsenbrandt C. Rennkampf als Führer der 1. Armee im Herbst 1914. *Militär Wochenblatt*, 1939, № 124, 272–275; Tannenberg russisch gesehen. Die russische 24. I. Division im Gefecht bei Groß-Tauersee und Wesselowo. *Deutsche Infanterie*. Hf. 8, 1939, 20–22.

karo propagandos arba kitokių viešosios nuomonės poveikio priemonių padiktuotas, atminties nešėjų nusistatymas priešų atžvilgiu, bet ir tam tikros intencijos reflektuoti susidūrimo su rusais patirtis, remiantis asmeninėmis preferencijomis. Disponuojama „atminties tekstų“ medžiaga sudaro galimybę iliustruoti įvairią ypatybę konkrečiais pavyzdžiais.

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti Rusijos ir rusų įvaizdžių formavimą(si) Rytų Prūsijoje Didžiojo karo metais ir tęstinumą tarpukario laikotarpiu Vokietijoje 1914–1939 m. publikuotuose atsiminimuose. Tyrimo uždaviniai: 1) išnagrinėti stereotipų, įvaizdžių ir mitų (mitemų) apie 1914–1915 m. Rusijos invaziją Rytprūsiose genezės prielaidas karo psichologijos bei archetipų teorijos požiūriu; 2) ištirti būdingiausių „rusų invazijos“ predikacinių nuostatų (stereotipų, įvaizdžių ir mitų) tarpukario Vokietijoje publikuotuose atsiminimuose, skirtuose Didžiojo karo įvykių Rytų Prūsijoje refleksijai, turinio sanklodą.

Tyrimo metodologija remiasi įvaizdžių ir archetipų teorijomis²⁸ bei karo psichologijos²⁹ koncepcija. Tokiu būdu įvaizdžio samprata šiame tyrime aktualizuojama istorinės psichologinės koncepcijos, pabrėžiančios įvaizdžių kaip kognityvinių (pažinimo, suvokimo, atminties) mechanizmų funkciją, pagrindu. Paprastai įvaizdyje yra užkoduota bei išlaikoma tam tikra informacija, kuri, pasak Aleidos Assmann, reikšminga ne tik individualiems atsiminimams, bet ir kolektyvinei atminčiai. Todėl įvaizdis traktuotinas kaip reikšminė struktūra, kurioje užfiksuotas subjektyvus konkretaus (šio tyrimo atveju – Rusijos karinių pajėgų įsiveržimo į Rytų Prūsiją) įvykio bei su juo siejamų subjektų ypatybių (pvz., Rusijos ir rusų elgsenos) suvokinyje kolektyviniame atminties diskurse ir jį eksplikuojančiuose naratyvuose. Tyrime aktualizuojama archetipo definicija vartojama pirmą kartą prieš sampratą nulėmusių suvokinių, turėjusių lemiamos įtakos Rusijos ir rusų įvaizdžių bei Didžiojo karo „rytprūsiškojo“ etapo mito formavimuisi, prasme. Kari psichologijos požiūriu šiame tyrime analizuojami Rusijos ir rusų įvaizdžiai 1914–1939 m. Vokietijoje publikuotuose atsiminimuose apie Didįjį karą Rytų Prūsijoje padeda atskleisti prieš archetipo semantinį poveikį „rusų invazijos“ refleksijoms Rytprūsiose. Rusijos ir rusų įvaizdžiai Vokietijoje sustiprėjo Didžiojo karo, ypač „rytprūsiškoju“ etapu, mitokūros sąlygomis. Todėl Rusijos ir rusų įvaizdžiai gali būti traktuojami kaip specifinė stereotipų – mitemų, atliekančių subdrintos

²⁸ Smythe W. E., Baydala A. The hermeneutic background of C. G. Jung. *Journal of Analytical Psychology*, 2012, № 57, 57–75; Jung C. G. *Du traktatai apie analitinę psichologiją: apie pasąmonės psichologiją: santykiai tarp Aš ir pasąmonės*. Vilnius: Margi raštai, 2012, 120–136.

²⁹ Keene J. D. Intelligence and Morale in the Army of a Democracy: The Genesis of Military Psychology During the First World War. *Military Psychology*, 1994, № 6, 235–253; Webel Ch., Fischer Ch. The Group Psychology of War and Peace. *A Journal of Social Justice*, 2013, № 25, 177–186.

informacijos perteikimo bei atkartojimo įtaigiomis ir paveikiomis semantinėmis formomis funkciją³⁰, rūšis.

1914–1915 M. RUSŲ INVAZIJOS RYTPRŪSIUOSE ĮVAIZDŽIŲ, STEREOTIPIŲ IR MITEMŲ GENEZĖ: KARO PSICHOLOGIJOS ASPEKTAS

Rusijos ir rusų vaizdiniai yra neatsiejama Rusijos kariuomenės įsiveržimo į Rytprūsius 1914–1915 m. istorijos dalis. Todėl tyrimas, analizuojantis Rusijos ir rusų stereotipų, įvaizdžių ir mitemų genezę Didžiojo karo bei tarpukario laikotarpiais Vokietijoje publikuotuose atsiminimuose, skatina atsižvelgti į teorines įvaizdžių sanklodos interpretacijos galimybes. Tokia interpretacija gali būti plėtojama keliais būdais. Vienas tokių yra diskurso analizė, leidžianti identifikuoti bendrąsias predikacinių nuostatų, susijusių su Rusijos ir rusų recepcijos ypatybėmis Vokietijoje karo metais bei tarpukariu, genezės tendencijas. Įvardytas analizės būdas remiasi teze, jog ir karo, ir tarpukario laikotarpiais Rusijos kariuomenės invazijos Rytprūsiuose recepciją Vokietijoje iki Antrojo pasaulinio karo paskelbtuose atsiminimuose nulėmė ne tik oficialusis (valstybinis, propagandinis), bet ir buitinis (individualios sąveikos, asmeninių išgyvenimų) lygmenys³¹. Tačiau įmanomas ir kognityvinių (pažintinio (ap)mąstymo) intencijų tyrimas, sudarantis galimybes interpretuoti kolektyvinių Rusijos ir rusų stereotipų, įvaizdžių bei mitemų sanklodą kaip prieš arba *dialektinio svetimojo* įsisašmoninimo procesą³². Remiantis kognityvine prieiga, „rusų tvano“ Rytų Prūsijoje refleksijai ypač svarbus buvo „situacijos aspektas“, aktualizuojantis psichologinį bei emocinį karo faktorius poveikį individualių bei grupinių atsiminimų reikšminiams turiniams. Šiuo atžvilgiu ganėtinau aktualių laikytinas Arnulfo Scribos teiginys, kad Rusijos ir rusų įvaizdžio sanklodai lemiamą įtaką darė ne tik Vokietijos imperijos politinės galios struktūrų aspiracijos (su)formuoti moralinei nacijos mobilizacijai reikiama priešų įvaizdį, bet ir dalies Rytprūsių sociumo archetipiniai suvokiniai apie „Rytų despotę“³³. Ir pirmuoju, ir antruoju atvejais Rusijos ir rusų įvaizdžių genezei ypač reikšmingos buvo ne tik politinių, bet ir socialinių, ideologinių (moralinių, religinių) bei kultūrinių nuostatų samplaikos. Tai – kultūrinės antropologijos prieiga, skatinanti atkreipti dėmesį į individualias *karo* ir *priešų* kategorizavimo ypatybes konkrečioje socialinėje kultūrinėje aplinkoje.

³⁰ Münkler H. *Die Deutschen und ihre Mythen*. Berlin: Berlin Verlag GmbH, 2009, 27.

³¹ Niessen M. Der Erste Weltkrieg in der populären Geschichtsliteratur der Weimar Republik, 15–31.

³² Partington G. Identifying the Enemy. *National Observer*, 2002, № 53, 17–24.

³³ Scriba A. Kriegspropaganda. Prieiga internete: <<https://www.dhm.de/lemo/kapitel/erster-weltkrieg/propaganda.html>>.

Daugelis karų buvo pradėti gerokai anksčiau iki jų oficialios pradžios ir baigėsi gerokai vėliau nei sudarytos paliaubos bei taikos sutartys. Šiuo požiūriu, pasak kovų su Rusijos kariuomene Rytprūsioje liudininkės Margaretos Poehlmann, nebuvo išimtis ir Didysis – 1914–1918 m. – karas, kuriam psichologiškai ir moraliai rengtasi³⁴ ne tik vadinamosios „Liepos krizės“ momentu. Būsimas karinis susidūrimas su Rusija buvo numanomas ne tik Vokietijos imperijos aukščiausių valdžios sluoksnių bei karinės vadovybės planuose, bet ir visuomenėje. Istorikės Natalijos Žurbinos nuomone, Vokietijos visuomenėje karinio konflikto su Rusija neišvengiamumo nuostatos ypač intensyviai formuotos 1914 m. pradžioje oficioziniuose periodiniuose leidiniuose pasirodžius publikacijoms apie „Rusijos grėsmę“ ir „pasaulio susitelkimą prieš Rusiją“³⁵. Pasak istoriko Peterio Brandto, psichologinių priežasčių, tarp jų ir Rusijos bei rusų atžvilgiu neigiamai orientuotų stereotipų, įvaizdžių bei mitemų sanklodos, prielaidos darė poveikį didelei Vokietijos visuomenės daliai nuo XIX a. antros pusės, ypač „Bismarcko epochoje“³⁶. Vienas reikšmingiausių elementų buvo binarinės *savas–svetimas* opozicijos faktorius, kuris nulėmė Rusijos ir rusų kaip kognityvinio objekto refleksijos ypatybes per Didįjį karą ir tarpukarį Vokietijos visuomenės viešojo bendravimo diskurse. Šiuo atžvilgiu 1914–1915 m. Rusijos ir rusų „invazijos“ į Rytų Prūsiją etapas buvo ypač reikšmingas, nes jame susiformavo naujos predikatinės nuostatos, kurios transformavo iki tol egzistavusius Rusijos ir rusų stereotipus bei įvaizdžius. Įvardyta binarinė opozicija bei predikatinės nuostatos darė poveikį ir tarpukariu (su)formuotiems atsiminimams, liudijimams bei išgyvenimų aprašymams, susijusiems su „rusmečio“ laikotarpiu Rytų Prūsijoje. Vienas reikšmingiausių momentų Didžiojo karo atsiminimuose buvo psichologinis karo faktorius, nulėmęs ne tik karo vaizdinių susiklostymą aktyvių karo veiksmų laikotarpiu, bet ir jų transformacijas pokariu. Ypač tarpukariu Vokietijoje paskelbtuose atsiminimuose, reflektavusiuose Rusijos kariuomenės įsiveržimo („rusų tvano“, „rusmečio“, „rusų nelaimės“³⁷) į Rytprūsius patirtį. Prasidėję karo veiksmai atgaivino įvairių Rytų Prūsijos provincijos gyventojų grupių kolektyvinėje sąmonėje glūdėjusius stereotipus bei įsitikinimus apie Rusiją ir rusus. Karo

³⁴ „Rytprūsijų pasienis būsimo karo su Rusija nuojautomis gyveno kelis dešimtmečius, – tvirtino M. Poehlmann, – provincijoje sklandė įsitikinimas, kad kraštas bus išgelbėtas nuo rusų“. Poehlmann M. *Aus Tilsit Russenzeit*, 3.

³⁵ Журбина Н. Е. Роль прессы в процессе перемены общественно-политического климата в Германии накануне Первой мировой войны. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*, 2008, № 77, 68–72.

³⁶ Brandt P. Das deutsche Bild Russlands und der Russen in der modernen Geschichte, 213–214.

³⁷ Pvz.: Moszeik C. *Ostpreußens Not*. (Festschriften f. Gustav-Adolf-Vereine. 77) Leipzig: Arwed Strauch, 1916; Heydeck J. *Aus der Not der Zeit für die Not der Zeit. Zwölf Ansprachen und Predigten aus der Zeit des feindlichen Einfalls in Ostpreußen gehalten in der evangelischen Kirche zu Budwethen, Kr. Ragnit*. Tilsit: Selbstverlage, 1914; Brüggmann M. *Aus Ostpreußens Russennot* (Volksschriften zum großen Krieg, 50/51). Berlin: Verlag des Evangelischen Bundes, 1916.

situacijoje įvardytas procesas buvo pagrįstas *savo–svetimo* logiką palaikančiu savivokos principu, kuriame, kaip tam tikra kriterinė apibrėžtis, ypač reikšmingas buvo prieš archetipas. Pastarosios logikos reikšmę nulėmė aplinkybė, kad karo sąlygose individai neturėjo galimybių suvokti platesnio įvykių konteksto ir prognozuoti tolesnės jų eigos, todėl jų galvosenoje reikšmingiausiu faktoriumi tapo išankstinės nuostatos ir „situacinio mąstymo“³⁸ kategorijos. 1914 m. rugpjūčio 17 d. Rusijos karinėms pajėgoms įsiveržus į Rytprūsius įvardytas mąstymo būdas tapo ypač aktualus vietiniams gyventojams bandant suvokti prieš ketinimus ir galimą elgseną. Vienas paprasčiausių tokio mąstymo būdų – tai nuostata, kad priešas visada nuožmus, žiaurus ir negailestingas. „Rusai visada buvo pasiruošę apiplėšti gyventojus ir išvaryti juos iš namų. Rusų karininkai tai skatino ir nieko nedarė, kad pažabotų siaubingus nusikaltimus prieš likusius miesto gyventojus“, – savo atsiminimuose teigė Girdavos kunigas Curtas von Maliszewskis³⁹. Perteikta nuostata buvo paveikta ankstesnių stereotipų apie rusų „barbariškumą“ bei „archajiškumą“, todėl pirminiai rusų ir Rusijos vertinimai atsiminimuose išsiskiria ypač negatyviais reikšminiais turiniais⁴⁰. Stereotipai apie rusų barbariškumą ir atsilikimą sudarė prielaidas formuoti nuostatai, jog „Rusijos armija negalėjo būti disciplinuota, o rusų kareiviai dėl savo kultūrinio atsilikimo negali būti santūrūs vietinių gyventojų atžvilgiu“⁴¹. Dėl pastarosios aplinkybės „atminties tekstuose“, reflektuojančiuose pirmųjų karo dienų Rytprūsiose situaciją, dažniausiai operuojama vaizdiniais apie „rusų tvaną“, „rusų ordas“ bei „laukinius kazokus“⁴².

Vykstant karui Rusijos kaip prieš suvokiny s Rytų Prūsijos visuomenę veikė kaip tam tikra krizinių (kritinių) preferencijų (fizinio išlikimo, nuosavybės išsaugojimo), orientacijų aktualizavimo(si) prielaida esant kritiškoms sąlygoms. Tačiau tarpukariu jų reikšmė nesumenko, nes Rusijos kaip prieš vaizdinį palaikusios semantinės reikšmės buvo ypač svarbus ribinių situacijų, su kuriomis susidūrė Rytprūsio gyventojai bei šioje provincijoje su Rusijos karinėmis pajėgomis kovoję Vokietijos kariuomenės kariai, apmąstymo bei recepcijos elementas. Todėl Rusijos vaizdavimo prieš intencijos, įsitvirtinusios 1914–1918 m. publikuotuose

³⁸ Jaspers K. *Die Psychologie der Weltanschauung*, 226–247.

³⁹ Gerdaun (Pfarrer v. Maliszewski). *Was wir in der Russennot 1914/15 erlebten*. Bd. 2: *Zweiundzwanzig neue Berichte ostpreussischer Pfarrer* (Schriften der Synodalkommission für ostpreussische Kirchengeschichte, Hf. 20). Hrsg. A. Nietzki. Königsberg: Gräfe&Unzer, 1916, 26.

⁴⁰ Pz.: Müller R. *Drei Wochen russischer Gouverneur. Erinnerungen an die Besetzung Gumbinnens durch die Russen August–September 1914*. Gumbinnen: Verlag von C. Sterzels Buchhandlung, 1915, 18–63.

⁴¹ Hurtzig P. *Russische Schreckensherrschaft in Ostpreußen*, 3–12.

⁴² Leipacher K. O. *Die Russenflut in Ostpreußen*. Hälfte 1, 98–119; Leipacher K. O. *Die Russenflut in Ostpreußen*. Hälfte 2. Würzburg: Kabitzsch, 1918, 195–214; Dreßler H. Kosakenkultur. In *Die Kosaken des Zaren. Selbsterlebtes in den Kriegsjahren 1914–1915*. Hrsg. W. Köhler. Minden und Leipzig: Wilhelm Köhler, Vaterländische Verlagsanstalt, 1915, 66–84.

atsiminimuose apie Didžiojo karo tarpsnį Rytų Prūsijoje, buvo perkeltos ir į tarpukario laikotarpiu Vokietijoje paskelbtus memuarus. 1918–1939 m. paskelbti liudijimai apie Didįjį karą Rytprūsijoje iš esmės rėmėsi Rusijos kariuomenės invazijos šioje Vokietijos provincijoje periodu susikūrusiais stereotipais, vaizdiniais bei mitėmis apie Rusiją kaip nuožmią despotę ir rusus kaip negailestingus okupantus. Tokiu būdu Didžiojo karo Rytų Prūsijoje patirties refleksijos tapo susidūrimo su priešu momentu patirtos prievartos mentalinio perkėlimo (sublimacijos) į pokarines recepcijas dalimi. Karo psichologijos vertinimu, pastarasis mechanizmas funkcionuoja kaip tam tikra karo situacijoje susikaupusios įtampos slopinimo priemonė, kai karo metu neigiamais stereotipais bei įvaizdžiais reflektuotas priešas ir po karo yra menkinamas tam tikrais pejoratyviniais vaizdiniais, susiformavusiais karo patirties pagrindu⁴³. Remiantis karo psichologijos teorija, pabrėžiančia karo patirties svarbą pokario sociumų mąstysenai, galima svarstyti galimybę, kad tarpukario Vokietijoje publikuotuose atsiminimuose Rusijos ir rusų atžvilgiu projektuoti stereotipai, įvaizdžiai bei mitėmos iš esmės funkcionavo kaip karo traumos įveikos elementai. Dažniausiai tai buvo per karą susiformavusio „susigyvenimo su smurtu“ analogija pokario sąlygomis, kai neigiami Rusijos ir rusų vaizdiniai naudojami kaip „simbolinės agresijos“ prieš buvusį priešą priemonė. Tokiu būdu pokario atsiminimuose karo įvykių atskiri liudininkai bei atminties nešėjų grupės galėjo neutralizuoti karo metais patirtą distresą, sukauptą emocinę įtampą. Teoriškai neatmestina prielaida, jog tarpukariu neigiami Rusijos ir rusų įvaizdžiai iš esmės rėmėsi ne tik Didžiojo karo Rytprūsijoje patirtimi, bet ir šios Vokietijos provincijos visuomenės poreikiu perkelti karo traumos archetipus į Rusiją ir rusus kaip „simbolinius oponentus“⁴⁴.

Didžiojo karo Rytprūsijoje atsiminimai, publikuoti Vokietijoje tarpukariu, iš esmės atitinka potrauminės būsenos, būdingos pokario sociumams, charakteristikas. Daugelis karo atminties nešėjų, išgyvenusių su karo veiksmais susijusias ribines situacijas ir patyrusių „rusų okupaciją“, pokariu sunkiai gebėjo prisitaikyti prie gyvenimo ne karo sąlygomis⁴⁵. Tokių individų sąmonė buvo stipriai sukręsta, todėl daugelis jų atsiminimų pateikia ganėtinai subjektyvius „rusų invazijos“ vaizdinius, nulemtus ne tik asmeninės patirties, bet ir kolektyvinių nuostatų apie Didįjį karą atminimo. Šios ypatybės paaiškina, kad archetipų aktualizacijai Didžiojo karo Rytų Prūsijoje patirties refleksijose tiek karo, tiek tarpukario laikotarpiais ypač reikšmingas veiksnys buvo paribio situacijos (K. Jaspersas): aplinkinių

⁴³ Webel Ch., Fisher Ch. *The Group Psychology of War and Peace*, 177–186.

⁴⁴ Jahn P. »Zarendreck, Barbarendreck«, 229–231.

⁴⁵ Ziemann B. Germany after the First World War – A Violent Society? Results and Implications of Recent Research on Weimar Germany. *Journal of Modern European History*, 2003, № 1, 80–95.

žūtis, intensyvūs karo veiksmai, kova dėl išlikimo, bandymas išvengti fizinio bei psichologinio smurto, emocinis distresas bei kaltės jausenos⁴⁶. Ypač reikšmingas veiksnys – atsidūrimas mirties akivaizdoje. Tokios situacijos dažniausiai perteikiamos pirmųjų susidūrimų su Rusijos kareiviais (žvalgų grupėmis) aprašymuose⁴⁷. Šiame kontekste buvo palankios prielaidos ir specifinės stereotipų grupės – kazokų vaizdinio – formavimuisi. Atsiminimuose neretai fiksuojami Rytprūsių gyventojus neraminę gandai apie „apylinkėse pasirodžiusius rusus, tikriausiai, žvalgus“, kurie „beatodairiškai žudo“ ir „apiplėšinėja vietinius gyventojus“⁴⁸. Tokios prielaidos sudarė sąlygas atgyti archetipams apie „rusų brutalumą“ ir „klastingumą“⁴⁹. Dėl šios priežasties daugumos Rytų Prūsijos vietovių gyventojai dar iki Rusijos karinių dalinių pasirodymo persiimdavo nuostatomis apie „neišvengiamai pražūtingas rusų atėjimo pasekmes“⁵⁰.

Archetipų teorija, kaip ypač svarbią priešų vaizdinio ypatybę, išskiria jo sandaros makrolygmens ir mikrolygmens aspektus⁵¹. Šio tyrimo atveju makrolygmuo pabrėžia sociokultūrinių veiksmų svarbą Rusijos ir rusų įvaizdžio sanklodai. Visi atminties apie „rusų invaziją“ Rytprūsiuose Didžiojo karo metais nešėjai vadovavosi priešų archetipo kriterijais, aktualizuotais karo patirties. Tačiau dažniausiai priešų archetipas yra socialiai suformuotas suvokiny, todėl Rusijos kariuomenės įvestos okupacijos periodas Rytų Prūsijoje buvo vertinamas remiantis kolektyviniais stereotipais, vaizdiniais ir mitomomis, cirkuliuavusiomis viešojo bendravimo terpėje. Pastarųjų predikacinių nuostatų genezėje reikšmingiausią vaidmenį atliko įvairios atminties nešėjų grupių bei oficialios, valstybiškai organizuotos ideologijos, preferencijos.

Mikrolygmens svarbiausiais faktoriais nurodytini: 1) atminties subjektai – rusų okupaciją išgyvenę bei tiesioginėse kovose dalyvavę individai, kurie refleksijose apie „rusmetį“ pirmiausia vadovavosi savo patirtimi ir išgyvenimais; 2) atminimo objektai – Rusijos ir rusų vaizdiniai; 3) atminties vaizdinių formavimo(si) sąlygos bei aplinkybės.

Atminties subjekto atžvilgiu svarbiausia buvo konkretus individualių atminties nešėjų susidūrimo su „rusų tvanu“ patirties turinys. Tai, kaip jis buvo reflektuojamas konkrečiuose atsiminimuose, nulėmė daugelis ypatybių: kur gyveno atminties

⁴⁶ Jaspers K. *Die Psychologie der Weltanschauung*, 226–247.

⁴⁷ Schwenner E. *Tilsit unter Russischer Herrschaft. Aufzeichnungen*. Tilsit: Buchdruckerei J. Reylaender & Sohn, 1915, 8–16.

⁴⁸ *Greueln russischer Truppen gegen deutsche Zivilpersonen und deutsche Kriegsgefangene*. (Denkschrift.) Berlin, 1915, 3–6, 11–13.

⁴⁹ Holtscher A. *Tagebuch einer Ostpreußenfahrt. Neue Rundschau*, 1915, № 26, 480–506.

⁵⁰ Popert Ch. *Meine Erlebnisse in Ostpreußen*. Hamburg: Selbstverlag, 1915, 5–10.

⁵¹ Jung C. C. *Die Archetypen und das kollektive Unbewusste*. Bd. 4. Olten, Freiburg: Rascher, 1976, 53–60.

nešėjas iki karo ir prasidėjus „rusų invazijai“, kokį statusą jis turėjo, kokiam socialiniam sluoksniui priklausė, kokiai konfesijai save priskyrė, kokias pareigas užėmė, ar (ne)tiesiogiai dalyvavo susidūrimo su okupantais. Minėtos ypatybės nulemdavo atminties nešėjų pasaulėžiūrą, taip pat ir nuostatas karo bei priešų atžvilgiu. Aktualizuojamu požiūriu būtina įvertinti ir aplinkybę, jog Rusijos ir rusų įvaizdis nebuvo tik karo laikotarpio padarinys – Rytprūsiuose Rusijos ir rusų vaizdiniai ypač intensyviai formavosi Septynerių metų (1756–1763)⁵², Napoleono karų (1792–1815) laikotarpiais ir „Bismarcko epochoje“, XIX a. antrojoje pusėje⁵³.

Paaškinant atminimo objekto kaip *priešo* suvokinio mikrofaktoriaus specifiką būtina pažymėti, kad daugumos karo metais bei tarpukariu Vokietijoje publikuotų atsiminimų Rusijos ir rusų vaizdinio turinys nėra tolygus. Atsiminimuose, apibūdinančiuose 1914 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. invazijos situaciją Rytprūsiuose, rusai buvo reflektuojami kaip grobikai, plėšikai bei prievartautojai⁵⁴, o 1914 m. pab. – 1915 m. pr. (pvz., Klaipėdos užėmimas ir išvadavimas⁵⁵) situaciją perteikiančiuose atsiminimuose rusų vaizdinys neretai eksplikuojamas žmogiškumo suvokinių rėmuose. Tokios tendencijos itin būdingos atsiminimams, aktualizuojantiems į nelaisvę paimtų Rusijos kareivių padėtį. „Kai Memelyje pasirodė pirmieji rusų belaisviai (jų buvo tūkstančiai), kiekvienas stengėsi jiems duoti duonos arba dešros gabalą – tikriausiai, tai buvo vienintelis jų valgis po patekimo į nelaisvę“, – atsiminė klaipėdiškis Carlas Beutleris, pažymėdamas „susidūręs ir su vienu inteligentišku rusų belaisviu, kuris, kaip paašškėjo, buvo Rusijos vokiečių [*Deutschrusse* – H. V.] iš Estijos. Kas patikėtų: Rusijos vokiečių pateko į nelaisvę prie Tilžės, nors dar 1914 m. kovo mėn. jis kartu su savo daliniu buvo atgabentas prie Vokietijos sienos „pavasario manevrams“. Jis buvo labai patenkintas savo padėtimi nelaisvėje ir patvirtino, kad su vokiečiais, patekusiais į rusų nelaisvę, yra taip pat gerai elgiamasi.“⁵⁶

Kalbant apie atminties nuostatų Rusijos kariuomenės invazijos Rytų Prūsijoje formavimosi sąlygas pabrėžtina, kad svarbiausias faktorius buvo karo veiksmų pobūdis. Rytprūsiuose karo veiksmai išsiskyrė intensyvumu, abiejose pusėse kovėsi gausaus kontingento armijos, karo logistikai buvo naudojamos didelės resursų (tik

⁵² Peterio Jahno tvirtinimu, vad. Septynerių metų karo patirties pagrindu Vokietijoje susiformavo nuostatos apie „barbariškus Rusijos karius – hunų palikuonis – kazokus, kalmukus ir totorius“ (žr.: Jahn P. Befreier und halbasiatische Horden. Deutsche Russenbilder zwischen Napoleonischen Kriegen und Erstem Weltkrieg. In *Unsere Russen, unsere Deutschen: Bilder vom Anderen 1800 bis 2000*. Hrsg. P. Jahn, P. Springer. Berlin: Christoph Links, 2007, 14–15.

⁵³ Geyer D. Ostpolitik und Geschichtsbewusstsein in Deutschland, 153.

⁵⁴ Botsky K. Der Krieg. In *Ostpreußische Frauen erleben den Krieg. Mit Beitrag von Katarina Botsky [u. a.]*. Königsberg: Gräfe&Unzer, 1937, 7–13.

⁵⁵ Sembritzki J. Kriegsgeschichte des Kreises Memel. [Anhang zu:] Sembritzki J. *Geschichte des Kreises Memel*. Memel: Robert Schmidts Buchhandlung, 1918, 379–400.

⁵⁶ Beutler C. *Erlebnisse ostpreußischer Lehrer in der Kriegs- und Russenzeit*. Bd. 1. Königsberg: Ostpreußische Provinzial-Lehrerverein, 1916, 12–13.

įsivežtų, tiek lokaliųjų) apimtys, karo veiksmai palietė nemenką dalį provincijos infrastruktūros⁵⁷. Rusijos kariuomenės įsiveržimo paliestose Rytprūsių provincijos srityse karas paveikė daugelio visuomenės grupių gyvenimą. Vokietijos ir Rusijos kariuomenių kovos Rytų Prūsijoje išsiskyrė žiaurumu, brutalumu, dideliu aukų skaičiumi ir technologijomis (regiono išsivystymo lygio požiūriu). Dalis Rytų Prūsijos gyventojų ne tik žuvo, bet ir buvo pasitelkta Vokietijos kariuomenės įtvirtinimų rengimo darbams bei okupacinės Rusijos kariuomenės poreikiams įgyvendinti. Rytprūsių gyventojai privalėjo teikti rekvizicijas Vokietijos kariuomenei ir susidūrė su kontribucijų Rusijos okupacinei karinei administracijai našta, tapo įkaitais arba neišvengė deportacijos į Rusijos sritis⁵⁸. Be to, Rytprūsių karo laukuose susidūrė dvi skirtingo pobūdžio valstybių – Vokietijos kaip nacionalinės monarchijos ir Rusijos kaip „neofeodalinio tipo“ patvaldystės – karinės pajėgos. Todėl Vokietijos ir Rusijos kariuomenės buvo skirtingų tipų ir iš esmės skyrėsi karybos kultūros, mentaliteto bei požiūrio į civilių gyvybę aspektais. Šiuos skirtumus 1914–1915 m. neišvengiamai pajuto Rytų Prūsijos gyventojai, kurių patirčių pagrindu formavosi vėlesnis Rusijos kariuomenės invazijos į Rytprūsius vaizdinys ir jį palaikantys Rusijos ir rusų įvaizdžiai.

Teorinėje literatūroje išskiriami dvi įvaizdžių rūšys, tiesiogiai susijusios su priešo archetipais:

1) bendrieji (holistiniai) įvaizdžiai – išsiskiria oficialios propagandos intonacijomis bei kolektyvinių nuostatų elementais⁵⁹. Tai – dominuojanti įvaizdžių grupė tarpukariu publikuotuose atsiminimuose, kuriuose ištvirtinęs Rusijos kaip Rytų despotės ir rusų kaip „barbarų“ kolektyvinis vaizdinys⁶⁰. Tokio turinio atsiminimuose neretai atsiskleidžia nuostatos, kvestionuojančios Rusijos ir rusų priklausymą „civilizuotam pasauliui“⁶¹. Vokietijoje publikuotiems atsiminimams apie „rusmetį“ Rytų Prūsijoje, paveiktiems radikalios karo propagandos, būdinga tai, kad jų turinyje Rusijos ir rusų holistiniai įvaizdžiai neretai susiję su priešą žeminančiomis zoomorfinėmis (šunys, kiaulės, maitėdos)⁶² reikšmėmis. Rusijos karių elgsenos samprata vaizdiniuose pateikiama kaip deviacinių veikų apibūdinimas: „kazokų siautėjimai“, „rusų žvėriškumai“, „rusai – marodieriai“⁶³. Vokietijoje publikuotuose

⁵⁷ Franke R. *Russische Verwüstungen und Greuel. Meine Fahrt durch Ostpreußens Ruinen*. Danzig: Kafemann, 1917, 4–21.

⁵⁸ Gause F. *Die Russen in Ostpreußen 1914/15*. Königsberg: Gräfe&Unzer, 1931, 121–148, 236–282.

⁵⁹ Почепцов Г. *Пропаганда и контрпропаганда*. Москва: «Центр», 2004, 84–85.

⁶⁰ P.vz.: Erzberger M. *Erlebnisse im Weltkrieg*. Stuttgart und Berlin: Deutsche Verlags-Anstalt, 1920; Bendzko M. *Heiligenbeil im Weltkrieg*. Heiligenbeil: Ostpreußischer Heimatverlag, 1933.

⁶¹ Beutler C. *Erlebnisse ostpreußischer Lehrer in der Kriegs und Russenzeit*. Bd. 1, 5.

⁶² Scriba A. *Kriegspropaganda*. Prieiga internete: <<https://www.dhm.de/lemo/kapitel/erster-weltkrieg/propaganda.html>>.

⁶³ Franke T. *Ostpreußens Not und Befreiung*. Leipzig: Wunderlich, 1916, 11–12.

atsiminimuose Rusijos ir rusų įvaizdis akcentuoja „barbarybės“ sampratos suvokinius, kuriuose pabrėžiami rusų armijų, įsiveržusių į Rytų Prūsijos provincijos sritis, nusikaltimai ne tik vokiečių kariams, bet ir civiliams⁶⁴;

2) retrospektyviniai įvaizdžiai⁶⁵ – susiję su individualiomis Didžiojo karo Rytų Prūsijoje patirties refleksijomis, kuriose bandoma analizuoti karo įvykius asmeninių (psichologinių, moralinių, religinių) preferencijų pagrindu⁶⁶. Nors retrospektyvinius Rusijos ir rusų įvaizdžius palaikančiuose atsiminimuose bei liudijimuose nestokota karo propagandos indoktrinacinių elementų, jie išsiskiria asmeninėmis karo išgyvenimų refleksijomis. Tai – nedominuojanti įvaizdžių grupė, kuri, ko gero, ženklina tam tikrą individualių reprezentacijų ir kolektyvinių nuostatų skirtį.

Taigi *priešo* archetipas Rusijos ir rusų įvaizdžių, pateiktų Vokietijoje karo ir tarpukario laikotarpiais publikuotuose atsiminimuose apie Didįjį karą Rytų Prūsijoje, sandara pasižymėjo pastaraisiais esminiais semantiniais kriterijais: 1) priešas (Rusija ir rusai) visada reflektuojamas kaip agresorius, 2) priešas – Rusijos ir rusų – vaizdiniai suteikiamos svetimos kultūros (religijos, tradicijų, kalbos) įvertės, 3) priešas (Rusija ir rusai) pateikiamas kaip barbaras bei grobikas, 4) be didesnių išimčių priešas (Rusija ir rusai) suvokiamas kaip nusikaltėlis, vykdamas prievartavimo ir smurtavimo veikas. Įvardyti semantiniai kriterijai buvo pastebimi Rusijos kariuomenės invazijos Rytprūsiose patirtį aktualizavusiuose atsiminimuose, publikuotuose Vokietijoje ne tik karo periodu, bet ir tarpukariu. Tokiu būdu Rusijos ir rusų archetipinis priešas vaizdinys formavosi kaip kaupiamoji karo patirties bei reprezentacijų apie Didįjį karą sąlygotų nuostatų sistema. Ji buvo aktuali ne tik realiose 1914–1915 m. karo Rytų Prūsijoje situacijose, kai neigiamos gyventojų bei tiesioginių karo dalyvių nuostatos prieš atžvilgiu atliko tam tikrą psichologinę pozicionavimo(si) ir moralinio mobilizavimo(si) funkciją, bet ir tarpukariu, kai neigiamas Rusijos ir rusų įvaizdžio palaikymas buvo svarbus kaip ideologinio orientavimo(si) prieš „bolševikinę Rusiją“ ir „Sovietų Sąjungos barbarybę“ principas.

Nacionalsocialistinio režimo laikotarpiu Rusijos ir rusų įvaizdžių, kooptuotų į Didžiojo (Tautų) karo mitokūros procesą, semantinė struktūra patyrė pastebimus kokybinius pokyčius. Nors 1933–1939 m. periodas nepasižymėjo „atminties tekstų“ apie „rusmetį“ Rytprūsiose kiekybiniu šuoliu (pastarajai tematikai

⁶⁴ Gause F. *Die Russen in Ostpreußen 1914/15*, 149–235; *Greuelthaten russischer Truppen gegen deutsche Zivilpersonen und deutsche Kriegsgefangene*, 11–13.

⁶⁵ Почецов Г. *Пропаганда и контрпропаганда*, 99–100.

⁶⁶ Popert Ch. *Meine Erlebnisse in Ostpreußen*, 3–15; Romanowski M. *Ostpreußens Russennot! Ein Gedenkbuch an Ostpreußens Kriegsbedrängnis 1914/15*. Berlin: Siegismund, 1915; *Aus Ostpreußens Russentagen. Erinnerungen einer ostpreußischen Gutsbesitzersfrau. Konservative Monatschrift*, 1914–1915, Jg. 72, Hf. 1, 383–391, 479–488.

įvardytu chronologiniu tarpsniu skirtos 94 publikacijos⁶⁷), tačiau jų turinys nuo Veimaro respublikos publicistiniame diskurse susiformavusių naratyvų apie Rusiją ir rusus skyrėsi ideologemomis, reflektavusiomis „vokiečių kultūros“ ir „vokiečių tvarkos“ pergale „Rytuose“ prieš „gaivališkus etnosus“⁶⁸. Pastarosios intencijos nebuvo nacių ideologijos išradimas – didžioji naratyvų apie Rusijos kariuomenės įsiveržimą ir „rusų viešpatavimą“ Rytų Prūsijoje dalis buvo perimta iš 1914–1919 m. publikuotų atsiminimų ir 1920–1932 m. Veimaro respublikoje aprobuotų reminiscencijų, aktualizavusių Didžiojo karo etapo Rytų Prūsijoje reikšmę. 1933–1939 m. nacionalsocialistinio režimo ideologiniai institutai juos modifikavo (rasinės doktrinos leitmotyvai) intonacijomis, reikalingomis formuojant savąjį „Rytų mitą“, kaip nacių transformuotos *Ostforschung* paradigmos elementą⁶⁹. Kita vertus, minėtu aspektu reikšminga aplinkybė buvo ir tai, kad nacių judėjimo genėzės (1919–1929 m.) ir įsitvirtinimo Vokietijos valdžioje (1933–1935 m.) periodais jo ideologinių nuostatų formavimo(si) procese reikšmingą vaidmenį atliko dalis Didžiojo karo kovų Rytprūsiose bei Rusijos fronte veteranų – buvusių Vokietijos kariuomenės karių, tarpukariu priklausiusių dešinėsios pakraipos paramilitarinei organizacijai *Stahlhelm*⁷⁰ (*Nationalsozialistischen Deutscher Frontkämpferbund*).

RUSIJOS IR RUSŲ ĮVAIZDŽIAI ATSIMINIMUOSE APIE RYTPRŪSIŠKĄ DIDŽIOJO KARO ETAPĄ: TURINIO ANALIZĖ

Remiantis bibliografinių duomenų⁷¹ analize, kaip reikšmingiausias Rusijos ir rusų įvaizdžių sanklodos proceso etapus Vokietijoje publikuotų atsiminimų apie Didįjį karą Rytų Prūsijoje diskurse reikėtų išskirti 1914–1917 m. (Rusijos kariuomenės

⁶⁷ Plačiau žiūrėti: Wermke E. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen für Jahre 1930–1938. Bearbeitet im Auftrag der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung*. München: Scientia Verlag, Aalen, 1964, 81–88; Wermke E. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen für Jahre 1939–1970. Bearbeitet im Auftrag der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung*. Bonn-Bad Godesberg: Verlag Wissenschaftliches Archiv GmbH, 1974, 169–172.

⁶⁸ Nithack H. *Deutsche Arbeit in Polen und Litauen während des Weltkrieges* (Bund Deutscher Oster, 35). Berlin-Lichtenrade: Westkreuz-Druckerei, [1939], 3–10.

⁶⁹ Bayer M. Der Erste Weltkrieg in der internationalen Erinnerung. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 2014, No. 16–17, 47–53.

⁷⁰ 1919–1933 m. ši organizacija veikė *Stahlhelm, Bund der Frontsoldaten* pavadinimu. Straipsnio tekste nurodytu pavadinimu organizacija veikė 1933–1935 m. Plačiau: Berghahn V. R. Das Ende des „Stahlhelm“. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Jg. 13, Hf. 4, 1964, 446–451.

⁷¹ Wermke E. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen bis 1929. Bearbeitet im Auftrag der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung*. 2. Neudruck der Ausgabe 1933 mit ergänzendem Nachtrag von 1962. Darmstadt: Weichert-Druck GmbH, 1991, 182–196; Wermke E. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen für Jahre 1930–1938*, 81–88; Wermke E. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen für Jahre 1939–1970*, 169–172.

invazijos į Rytprūsius (1914–1915) tarpsnį ir jo recepcijos viešajame diskurse pradžios (1916–1919) periodą) ir 1920–1939 m. (Rusijos kariuomenės įsiveržimo vaizdinių panaudos) laikotarpį. Istoriografijoje neretai laikomasi nuostatos, kuri pabrėžia lemiamą tarpukario svarbą Didžiojo karo patirties Rytprūsiose refleksijų individualiose ir įvairiose atminties nešėjų grupėse formavimui(si). Ypač tai pasakytina apie Rusijos kariuomenės invazijos arba „rusų šeimininkavimo“ Rytų Prūsijoje 1914–1915 m. įvaizdžių, stereotipų ir kitų kolektyvinės atminties archetipų genezę Vokietijoje tarpukariu publikuotuose „atminties tekstuose“ (atsiminimuose, dienoraščiuose, įvykių apžvalgose). Thomaso F. Schneiderio skaičiavimais, Vokietijoje 1914–1939 m. buvo publikuoti 584 leidiniai apie Didžiojo karo įvykius 1914–1915 m. Rusijos fronte. O leidinių, skirtų Vakarų fronto veiksams, skaičius išskirtuoju laikotarpiu gerokai didesnis – 1057⁷². Šis skirtumas leidžia konstatuoti, kad karo metais ir tarpukariu Vokietijoje atmintis apie karą eventualiuose „rytuose“ buvo atsidūrusi dėmesio periferijoje, ypač 1920–1932 m., kai buvo išleisti 106 leidiniai, skirti Rytų frontui, ir 304 leidiniai, skirti Vakarų frontui. Ir nors 1933–1939 m. tarpsniu Rytų frontui buvo skirti jau 122, tačiau Vakarų frontui – 288 leidiniai⁷³. Remiantis pateiktais kiekybiniais duomenimis, galima teigti, kad Vokietijos kolektyviniame diskurse Vakarų fronto refleksija išliko dominuojanti Rytų fronto atžvilgiu visą tarpukarį. Tokią situaciją, Schneiderio nuomone, galėjo sąlygoti tarpukariu Didžiojo karo atminimo kultūrą Vokietijoje formavusių politinės galios struktūrų (valstybinės administracijos, politinių partijų) ir visuomenės grupių (buvusių frontininkų bei nukentėjusiųjų organizacijų) tendencija politiškai reikšmingesniais Vokietijai ir vokiečiams laikyti Didžiojo karo veiksmus ir jų nulemtus įvykius Vakaruose (pvz., Kompjeno paliaubos 1918 m. lapkričio 11 d.), o karo Rytų fronte (taip pat ir „rusmečio“ (*Russenzeit*) Rytprūsiose) avansceną vertinti kaip politiškai mažiau kontroversiška⁷⁴. Kita vertus, bibliografinės medžiagos Didžiojo karo Rytų Prūsijoje patirties tematikos analizė sudaro galimybę koreguoti pateiktą prielaidą. Remiantis bibliografiniais duomenimis, 1914–1939 m. įvairiems „rusų invazijos“ Rytų Prūsijoje patirties aspektams Vokietijoje buvo skirtos 459 publikacijos atskirais leidiniais ir straipsniais periodinėje spaudoje⁷⁵. Šio

⁷² Schneider T. F. „Nach Rußland. Da ist ja kein Krieg mehr“. Vom Verschwinden der Ostfront aus dem deutschen kulturellen Gedächtnis. In *Jenseits des Schützengrabens. Der erste Weltkrieg im Osten: Erfahrung – Wahrnehmung – Kontext*. Hrsg. B. Bachinger, W. Dornik. Innsbruck, Wien, Bozen: Studienverlag, 2013, 438.

⁷³ *Ibid.*, 438. Taip pat: Kossert A. „Grenzlandpolitik“ und Ostforschung an der Peripherie des Reiche Das ostpreußische Masuren 1919–1945. In *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. Hrsg. K. D. Bracher, H.-P. Schwarz, H. Möller. 2003, Jg. 51, Hf. 2, 117, 123–132.

⁷⁴ *Ibid.*, 438.

⁷⁵ Wermke E. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen bis 1929*, 182–196; Wermke E. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen für Jahre 1930–1938*, 81–88; Wermke E. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen für Jahre 1939–1970*, 169–172.

kontingento publikacijų turinio (*content*) analizė atskleidė, kad net 221 (daugiau nei 48 proc.) leidinys buvo susijęs su Rusijos ir rusų įvaizdžio recepcija. Intensyviausiu Rusijos ir rusų įvaizdžių genezės bei eksplikacijos Vokietijoje publikuotų atsiminimų apie „rytprūsiškąjį“ Didžiojo karo etapą diskurse periodu reikėtų nurodyti 1914–1919 m., kai buvo paskelbta apie 117 atskirų leidinių bei straipsnių periodinėje spaudoje, tiesiogiai arba iš dalies susijusių su Rusijos ir rusų įvaizdžiais. Ši publikacijų dalis sudarė beveik 53 proc. visų karo ir tarpukario laikotarpiams paskelbtų „atminties tekstų“, dedikuotų „rusų tvano“ Rytprūsiuose patirties (-ių) refleksijoms. Taigi Rusijos ir rusų įvaizdžių aspektas buvo viena reikšmingiausių karo metais ir tarpukariu Vokietijoje susiklosčiusio Didžiojo karo Rytų Prūsijoje etapo recepcijos publicistiniame diskurse grandžių. Šią tendenciją iš esmės nulėmė ne tik Didžiojo karo įvykių Rytų Prūsijoje dalyvių bei liudininkų grupių komemoracinės aspiracijos, bet ir objektyvios Vokietijos ir Rusijos karo veiksmų ypatybės šiame regione.

Vokietijos ir Rusijos kariuomenių kova Rytprūsiuose pasižymėjo dinamiškumu. Pasibaigus pirmiesiems susidūrimams su rusų žvalgybiniais daliniais, 1914 m. rugpjūčio 17 d. Rytprūsiuose dislokuotos Vokietijos kariuomenės 8-osios armijos priešakiniai daliniai susirėmė su puolimą pradėjusia Rusijos 1-ąja Šiaurės vakarų armija (vad. gen. Paulas von Rennenkampfas) kautynėse prie Stalupėnų⁷⁶. Rusijos kariniai daliniai buvo priversti stabtelėti ir laikinai atsitraukti, kad pergrupuotų savo jėgas. Tikėdamasi pasinaudoti situacija Vokietijos kariuomenės 8-oji armija, vadovaujama Maximilliano von Prittwitzo, rugpjūčio 20 d. puolė Rusijos pajėgas prie Gumbinės, tačiau patyrė pralaimėjimą ir turėjo skubiai trauktis rengdama trumpas flangų priedangos operacijas⁷⁷. Susidarius komplikuotai situacijai gen. M. von Prittwizas buvo pakeistas gen. Pauliumi von Hindenburgu⁷⁸, kuris skubiai pergrupavo vokiečių 8-osios armijos likučius. Kartu su permesto XX korpuso pajėgomis Vokietijos kariuomenės vadovybei Rytprūsiuose pavyko įsitvirtinti Tanenbergo apylinkėse. Čia ji rengėsi pulti Rusijos 2-ąją armiją, vadovaujamą gen. Aleksandro Samsonovo⁷⁹. Rugpjūčio 26–31 d. vokiečių ir rusų armijos susikovė, Vokietijos karo propagandos tvirtinimu, „Rytprūsių karo teatro“ lemiamose kautynėse gen. A. Samsonovo pajėgos buvo sutriuškintos. Tanenbergo kautynėse, autorių tvirtinimu, Rusijos kariuomenė prarado apie 125 000 karių – tiek jų žuvo,

⁷⁶ Eulenburg G. Der Kriegausbruch und die ersten Grenzschutzkämpfe 1914 in Ostpreußen. *Jahrbuch des Kreises Stallupönen* 1935, 48–71.

⁷⁷ Kabisch E. Der Fall Prittwitz. In Kabisch E. *Streitfragen des Weltkrieges*. Stuttgart: Berger, 1924, 65–87.

⁷⁸ Schäfer T. Die letzten Entschlüsse des Armeekommandos Prittwitz. *Deutscher Offiziere Bund*, 1927, 762–766.

⁷⁹ Pečiulis M. Pirmojo pasaulinio karo veiksmai Lietuvos teritorijoje 1915 m. rugpjūčio pabaigoje–rugsėjo mėn. *Karo archyvas*, 2010, t. XXV, 42–43.

buvo sužeista ar pateko į nelaisvę⁸⁰. Kiti Rusijos kariniai daliniai atsitraukė už Narevo upės, kur Rusijos teritorijoje iš 2-osios armijos likučių ir atvykus papildymui buvo suformuota 10-oji armija. Jai vadovauti buvo paskirtas gen. ltn. Vasilijus Flugas⁸¹. Perėmusi karinę iniciatyvą Vokietijos kariuomenė rugsėjo 9–14 d. sudavė smūgį gen. Paulo von Rennenkampfo 1-ajai armijai, įsitvirtinusiai Mozūrijos ežeryne⁸². Rugsėjo 13 d. Vokietijos karinės pajėgos apsupo ir sutriuškino Tilžėje dislokuotą Rusijos 1-osios armijos 270-ąjį pėstininkų pulką⁸³, turėjusį užduotį lokalinėmis kautynėmis dengti pagrindines iš Mozūrijos atsitraukiančias rusų pajėgas. Užduotis buvo įvykdyta – gen. P. Rennenkampfo armijai pavyko skubiai atsitraukti už Nemuno, įsitvirtinti Druskininkų apylinkėse⁸⁴ ir Vokietijos kariuomenei neliko galimybės apsupti Rusijos centrinių pajėgų. Tačiau Mozūrijos kautynėse abi pusės patyrė didelių nuostolių: kautynių dalyvis gen. Hermannas François tvirtino, kad Rusija neteko apie 120 000 karių, Vokietija – apie 40 000⁸⁵. Iškilus naujai suformuotos rusų 10-osios armijos įsiveržimo į Rytprūsius grėsmei Vokietijos kariuomenė turėjo sustabdyti puolimą ir trauktis. Tokiu būdu 1914 m. pab. nusistovėjo sąlyginė fronto riba – Mozūrijos–Gumbinės linija⁸⁶ ir karas Rytprūsiose įgijo pozicinio („apkasų karo“) pobūdį. Vokietijos karinė vadovybė įgijo laiko savo pajėgoms pergrupuoti. Iki 1915 m. pr. Rytų Prūsijoje iš rezervinių korpusų, kavalerijos dalinių, pėstininkų brigadų bei Karaliaučiaus ir Tilžės *Landsturmo* grupių buvo suformuota nauja – 10-oji (apie 250 000 kontingento) armija, vadovaujama gen. Hermanno von Eichhorno⁸⁷. Šios armijos pajėgos įsitvirtino Tilžės–Įsruties fronto linijoje⁸⁸, kaupė jėgas naujam rusų puolimui. Vasario 7 d. neišlaikiusios Vokietijos 8-osios armijos spaudimo, Rusijos 10-osios armijos pajėgos buvo priverstos atsitraukti už Bebro upės⁸⁹. Atakuojantys Vokietijos kariuomenės 10-osios armijos daliniai stūmė rusų 10-ąją armiją iš dešiniojo flango. Rusų

⁸⁰ Graevenitz. Die Ursachen der Vernichtung der Armee Samsonow in der Schlacht bei Tannenberg. *Wissen und Wehr*, 1929, Jg. 10, 530–549.

⁸¹ Pečiulis M. Pirmojo pasaulinio karo veiksmai Lietuvos teritorijoje 1915 m. rugpjūčio pabaigoje–rugsėjo mėn., 43.

⁸² Brechenmacher J. K. *Die Racheschlacht. Das Ringen an den Masurischen Seen. 6. bis 14. September 1914.* (Deutsche Jugendhefte. 40). Donauwörth: Auer, 1915, 10–11.

⁸³ *Ibid.*, 15.

⁸⁴ Pečiulis M. Pirmojo pasaulinio karo veiksmai Lietuvos teritorijoje 1915 m. rugpjūčio pabaigoje–rugsėjo mėn., 45.

⁸⁵ François H. Masurenschlacht. In *Hindenburg Denkmal für das deutsche Volk*. Berlin: Vaterländischer Verlag E. U. Weller, 1922, 127–142.

⁸⁶ *Ibid.*, 140.

⁸⁷ Pečiulis M. Pirmojo pasaulinio karo veiksmai Lietuvos teritorijoje 1915 m. rugpjūčio pabaigoje–rugsėjo mėn., 48.

⁸⁸ *Ibid.*, 48.

⁸⁹ *Ibid.*, 49.

frontas pradėjo trauktis ir iki 1915 m. vasario vidurio vokiečių pajėgos ištvirtino prie Virbalio–Kalvarijos–Seinų linijos⁹⁰. Augustave sustojusiai Rusijos 10-ajai armijai iškilo apsupties grėsmė, ypač sutriuškinus XX korpusą vasario 21 d. (į vokiečių nelaisvę pateko apie 20 000 Rusijos karių)⁹¹. Tolesnį vokiečių puolimą pristabdė tik naujai suformuotos 12-osios Rusijos armijos kontrataka, nukreipta į Vokietijos kariuomenės 8-osios armijos dešinįjį sparną⁹². Trumpą pozicinių kautynių etapą nutraukė mūšiai, vykę kovo 16–21 d., dėl Klaipėdos⁹³. Tuo metu Vokietijos kariuomenės kavalerijos gen. Günterio von Pappritzo ir infanterijos gen. Friedricho von Esebecko vadovaujami daliniai išstūmė rusų pajėgas iš miesto, o vokiečių kavalerija persekiojo priešus iki pat Palangos. 1915 m. balandžio pab. fronto linija nusistovėjo ties Klaipėdos–Jurbarko–Kalvarijos–Suvalkų linija⁹⁴. Rytų Prūsijos išvadavimas buvo baigtas ir karo veiksmai persikėlė į Rusijos imperijos teritoriją.

Taigi, perfrazuojant Ericho M. Remarko metaforą „Vakarų fronte – nieko naujo“, galima pažymėti, jog 1914 m. rugpjūčio – 1915 m. balandžio mėn. Rytprūsių fronte visos naujienos buvo susijusios su sparčiai kintančia karo situacija. Todėl daugelis Didžiojo karo Rytų Prūsijoje liudininkų (iš Vakarų fronto permestų dalinių karių) savo atsiminimuose vertino jį kaip „manevrinį karą“⁹⁵, kuris iš esmės skyrėsi nuo Vakarų fronte nusistovėjusio „apkasų“ arba „pozicinio“ karo. Įvardyta skirtis lėmė ir karo Rytprūsijoje įvaizdžio ypatybes. Karas Rytų Prūsijoje liudininkų atsiminimuose neretai pateikiamas kaip „seno tipo“ karas, kuriame lemiamą vaidmenį atliko armijų „manevrinis pranašumas“ ir operatyvinis pasirengimas skubiai pergrupuoti pajėgas, karių pasirengimas įveikti didžiulius atstumus ir vadovybės gebėjimas skubiai reaguoti į sparčiai kintančią taktinę situaciją⁹⁶. Toks karas, kai kurių liudininkų teigimu, buvo labiau panašus į „viduramžiais vykusias karines batalijas“, kur priešas palaužiamas tik pasiekus pergalę „generalinėse

⁹⁰ *Ibid.*

⁹¹ Drabe H. Ostpreußen und die Winterschlacht in Masuren. *Ostpreußischer Erzieher*, 1935, 142–144.

⁹² Pečiulis M. Pirmojo pasaulinio karo veiksmai Lietuvos teritorijoje 1915 m. rugpjūčio pabaigoje–rugsėjo mėn., 49.

⁹³ Schadereit E. *Der Russeneinfall in Memel im März 1915. Eigene Erlebnisse aus jenen Schreckenstagen*. Tilsit: Buchdruckerei Pawlowski, 1915, 5–28; Buchner, E. *Kriegsdokumente. Der Weltkrieg 1914 in der Darstellung der zeitgenössischen Presse*. Bd. 7: *Von achtzehnten Februar bis zur Befreiung Memels*. München: Albert Langen, 1916, 337; Sembritzki J. *Kriegsgeschichte des Kreises Memel*, 379–400.

⁹⁴ Pečiulis M. Pirmojo pasaulinio karo veiksmai Lietuvos teritorijoje 1915 m. rugpjūčio pabaigoje–rugsėjo mėn., 51.

⁹⁵ Bremen W. *Die Kriegereignisse in West und Ost bis Dezember 1914*. Berlin: Mittler und Sohn, 1915, 9–15, 25–29; Halbfuß W. Die masurische Seenplatte als Schauplatz des Kriegstheater im Osten. *Geographischer Anzeiger*, 1915, Jg. 16, 3–13.

⁹⁶ Düwell W. *Kriegsberichte aus Ostpreußen und Rußland 1914*. Berlin: Vorwärts, 1914, 47–48.

kautynėse⁹⁷. Iš esmės su tokiu vertinimu buvo susijusi ir nuostata traktuoti 1914 m. rugpjūčio 27–31 d. kautynes prie Tanenbergo kaip 1410 m. liepos 15 d. vykusio mūšio tarp Vokiečių ordino ir „Rytų despotijos“ (Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų) kariuomenių analogiją⁹⁸. Nestokota pateikti ir daugiau alegorijų į viduramžiškus karus, pabrėžiant, kad tiek jų, tiek Didžiojo, karų taktinę eigą ir pergales nulemdavo asmeninės karvedžių (pvz., gen. feldmaršalo P. von Hindenburgo, gen. E. von Ludendorffo, gen. M. Prittwitzo) vadovavimo ypatybės⁹⁹. Minėtos tendencijos neišvengiamai darė įtaką Rusijos ir rusų įvaizdžio sanklodai. Kaip pavyzdžius reikėtų nurodyti Vokietijoje publikuotuose atsiminimuose apie Didžiojo karo etapą Rytprūsiuose neretai pasitelkiamus vaizdinius, kuriuose 1914-ųjų rugpjūtį į Rytų Prūsiją įsiveržusios „slavų kariaunos“ gretinamos su 1410 m. koalicine Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų kariuomene¹⁰⁰. Tokių alegorijų atvejais 1914-aisiais prie Tanenbergo kovęsi Vokietijos kariai (su)lyginami su Vokiečių ordino riteriais, pabrėžiant „neišblėsusią jų kovos dvasią“¹⁰¹. Iš esmės aliuzijas į viduramžiškų kovų semantiką atitiko ir intencijos gretinti gen. feldmaršalo P. von Hindenburgo asmenį su Vokiečių ordino aukščiausio hierarchinio rango personalija – didžiuoju magistru Ulrichu von Jungingu. Ko gero, ypač charakteringas paminėtos intencijos pavyzdys – atsiminimuose pasikartojantis siužetas apie prieš lemiamą kovą su Rusijos kariuomene įvykusį gen. P. von Hindenburgo apsilankymą prie U. von Jungingeno memorialinio akmens¹⁰². Ypač būdingas tokių naratyvų bruožas – tai leitmotyvas, kad Rusijos 2-osios armijos sutriuškinimas buvo gen. feldmaršalo P. von Hindenburgo įgyvendintas „kerštas už prieš 500 metų patirtą pralaimėjimą“¹⁰³. Būtina pažymėti, kad kai kuriuose atsiminimuose išskylančios refleksijos apie 1914 m. kautynes prie Tanenbergo (ir gen. feldmaršalo P. von Hindenburgo vaidmenį), Rusijos 2-osios armijos sutriuškinimą ir jai vadovavusio gen. Aleksandro Samsonovo žūtį buvo semantiškai susietos su „1410-ųjų prakeiksmu“¹⁰⁴.

⁹⁷ Delbrück H. Zur Schlacht bei Tannenberg. *Wissen und Wehr*, 1922, 283.

⁹⁸ Werminghoff A. *Die Schlacht bei Tannenberg in den Jahren 1410 und 1914*. (Schützengraben-Bücher. 99) Berlin: Sigismund, 1918, 3–7; Fischer P. *Bei Tannenberg 1410 und 1914. Die Schlacht bei Tannenberg-Grünfelde am 15. Juli 1410 und die Schlachten bei Gilgenburg-Hohenstein-Ortelsburg (Schlacht bei Tannenberg) 27., 28., 29. August 1914. 2.*, bedeutend erhöhte Auflage. Lissa in Posen: Oskar Eulitz, 1915, 3–7.

⁹⁹ *Ibid.*, 13–25, 95–111.

¹⁰⁰ Auf den Schlachtfeldern von Tannenberg. *Militär Wochenblatt*, 1934, № 119, 285–288.

¹⁰¹ Bürger H. *Bei Tannenberg zwei Schlachten: Ritter und Feldherren auf Wacht im Osten*. Stuttgart, Berlin, Leipzig: Union Deutsche Verlagsgesellschaft, 1935, 7–8.

¹⁰² Lindenberg P. Beim Armee-Oberkommando Hindenburgs während der Schlacht bei Tannenberg. In *Hindenburg Denkmal für das deutsche Volk*, 124.

¹⁰³ *Tannenberg. Deutsches Schicksal – Deutsche Aufgabe*. Hrsg. Kuratorium für das Reichsehnenmal Tannenberg. Oldenburg: Gerhard Stalling, 1939, 5.

¹⁰⁴ *Ibid.*, 5.

Apartos semantinės Rusijos ir rusų įvaizdžio sanklodos tendencijos 1914–1939 m. Vokietijoje publikuotuose atsiminimuose apie Didįjį karą Rytų Prūsijoje leidžia teigti, kad Rusijos ir rusų refleksijos, paremtos priešo archetipo suvokiniu, įtakos aspektas aprėpia daug istorinių psichologinių problemų. 1914 m. rugpjūčio mėn. Rusijai iš eventualiai pavojingos kaimynės Vokietijai virtus realiu priešu, Rytų Prūsijos sociumo mąstysena iš esmės patyrė giluminį kognityvinį lūžį: iki Rusijos kariuomenės įsiveržimo viešojoje Rytprūsių terpėje cirkuliavusios nuostatos apie Rusiją kaip „slavų arealą“ ir rusus kaip „amorfišką slaviškų etnosų junginį“ prasidėjus karui susiliejo į bendrą Rusijos ir rusų kaip „Vokietijai ir vokiečiams mirtinos grėsmės“ suvokimą¹⁰⁵. Rusija ir rusai pradėti reflektuoti ne tik kaip fizinės grėsmės, bet ir kaip pavojaus vokiečių, kartu ir Vakarų civilizacijos, kultūrai šaltinis. Vienas tokių atvejų – Rusijos kariuomenės invazijos į Rytų Prūsiją liudininko, mokytojo iš Visbarynų Režato atsiminimuose užfiksuotas epizodas apie Pilkalnio miestelėnų bei apylinkių gyventojų išgastį, susidūrus su „atėjusių rusų“ paskleista žinia, kad „nuo dabar jie priklausys Rusijai, o jų provincija bus Naujoji Rusija [*Neu Russland* – H. V.]“¹⁰⁶. Jo teigimu, ypač grėsmingai skambėjo įsiveržėlių konstatacija, nuolatos kartota okupuotos vietovės gyventojams: „aš – rusas, tu – rusas, mes abudu – rusai!“¹⁰⁷. Tad iš iki karo egzistavusio abstraktaus Rusijos vaizdinio karinės kolizijos sąlygomis Rytprūsių sociumui Rusijos ir rusų recepcijos reikšmės įgavo suvokinių apie „Rusijos despotizmo atnešamą nelaimę“ bei rusus kaip „ypač pavojingą civilizuotoms nacijoms jėgą“¹⁰⁸ pavidalą. Šis mentalinis lūžis formavo prielaidas įsitvirtinti emociškai indukuotiems rusų kaip „ontologinių priešų“ vertinimams: rusai atsiminimuose pateikiami kaip „inertiška“, „stichiška“ individų masė, įvaldžiusi tik „azijatiškos karybos“ – išdegintos žemės, užkariautų sričių apiplėšimo bei gyventojų pavergimo¹⁰⁹ – metodus. Tokiai jėgai pasipriešinti ir ją sustabdyti, Kurto Mühsamo teigimu, galėjo tik „vieningos dvasios suvienyta vokiečių nacija“ ir „pažangesnės vokiečių kultūros sukurtas ginklas“¹¹⁰.

Priešo archetipas lėmė, kad tiek Rusijos kariuomenės kolektyvinis, tiek individualus Rusijos kareivių įvaizdis formavosi neigiamų stereotipų pagrindu. Iš karo psichologijos perspektyvos priešas yra reflektuojamas išstumiant jo vaizdinį už

¹⁰⁵ Schirwindt. Von Pfarrer Färber. In *Kriegserlebnisse ostpreussischer Pfarrer*. Bd. II, 40.

¹⁰⁶ Režat [Lehrer, Kr. Pillkallen]. *Meine Erlebnisse in der Kriegszeit und mir authentisch mitgeteilte Geschehnisse*, 29.

¹⁰⁷ *Ibid.*, 29.

¹⁰⁸ Gause F. Kriegsfurien über Ostpreußen. *Die Sirene*, 1937, № 11, 422–424.

¹⁰⁹ *Ibid.*, 422–424.

¹¹⁰ Mühsam K. *Von Hindenburg der Befreier Ostpreußens!* Berlin: Haber, 1914 [Aus: Mühsam: *Deutschen Heerführer im Kriege*, 1914], 7.

žmogiškumo (moralės, religinės etikos, kultūros) normų ribos¹¹¹, todėl Rusijos ir rusų įvaizdis atsiminimuose apie Didįjį karą Rytprūsijoje dažniausiai įkrautas suvokiniais, pabrėžusiais „įsiveržėlių nežmonišumą“¹¹². Tai ypač būdinga naratyvams, susijusiems su Vokietijos ir Rusijos kolizijos kaip „civilizacinio susidūrimo“ motyvu, kur rusų įvaizdžiui suteikiama „barbarybės“ savybių: jie ne tik elgiasi nehumaniškai su į nelaisvę patekusiais Vokietijos kareiviais ir civiliais, bet ir kelia jiems pavojų dėl „fizinės nehygienos“ bei „dvasinės nekultūros“¹¹³. Labai tikėtina, kad nešvaros motyvas šiuo atžvilgiu tarnavo kaip metafora, pabrėžianti Rusijos ir rusų „necivilizuotumą“. Su šiuo stereotipu pastebimai siejasi atsiminimų refleksijos, pabrėžiančios rusams „būdingą polinkį į girtuoklystę“, „ištvirkavimą“, „vagilavimą“ ir „marodierystę“¹¹⁴.

Priešo archetipas Vokietijoje publikuotuose atsiminimuose paskatino vertinti karo veiksmus Rytų Prūsijoje kaip egzistencinę „koliziją“ tarp „vokiškos – europinės“ kultūros ir Rusijos kaip „Rytų despotės“. Kaip „puslaukinės gentys“ ir „Azijos barbarai“ pateikiama Rusijos kariuomenė Rytų Prūsijoje kėlė didesnę baimę nei „išprusę“ ir „apsišvietę“ anglai bei prancūzai Vokietijos vakarinėse provincijose¹¹⁵. M. Poehlmann tvirtinimu, „dėl rusų grėsmės vietiniams žmonėms nebuvo įdomios Vokietijos karinės sėkmės Vakarų fronte – visų dėmesys buvo sutelktas į Rytų Prūsijos likimą“¹¹⁶.

Aptartos Rusijos ir rusų įvaizdžių sanklodos karo metais ir tarpukariu Vokietijoje publikuotuose atsiminimuose tendencijos yra itin pastebimos ne tik rusų kavalerijos (kazokų, vok. – *Kosaken*), bet ir visos kariuomenės vertinimo¹¹⁷ atžvilgiu. Tokiu būdu formavosi priešą (rusus) diferencijuojančių („ne kariai“) ir žeminančių („nugarbingi“, „klastingi“) nuostatų rinkinys, legitimavęs įsitikinimą, jog su „Rytų barbarais“ galima kovoti kitokiomis priemonėmis ir būdais nei prieš „civilizuotus“ priešus Vakaruose¹¹⁸. Vakarų frontas buvo reflektuojamas kaip „modernaus

¹¹¹ Webel Ch., Fischer Ch. *The Group Psychology of War and Peace*, 177–186.

¹¹² Felchner M. *Unter Russenhorden. Schilderungen aus der Zeit der Russenherrschaft in Masuren*, 3–4.

¹¹³ Schmidt K. E. *Von Masuren nach Sibirien. Ein Jahr in russischen Kriegsgefangenschaft*. Schwerin: Bahn, 1916, 41; Ruchay J. *Nach Rußland verschleppt. Selbsterlebtes einer Ostpreußin in russischer Gefangenschaft*. Tilsit: Pawlowski, 1917, 15–30.

¹¹⁴ „Kovo 19 d. rusai jau Memelyje. <...> Gatvėse pasirodę rusai pirmiausiai reikalauja degtinę Neapsieinama be smurto. Jie iškrato kone visus namus, išvardydami gyventojus į gatvę“, savo atsiminimuose tvirtino klaipėdiškis mokytojas Carlas Beutleris: Beutler C. *Erlebnisse ostpreußischer Lehrer in der Kriegs und Russenzeit*, Bd. I, 24.

¹¹⁵ Rübsam H. *Deutsche Kriegserfahrungen im Osten, 1914–1917*. In *Jenseits des Schützengrabens. Der erste Weltkrieg im Osten: Erfahrung – Wahrnehmung – Kontext*. Hrsg. B. Bachinger, W. Dornik. Innsbruck, Wien, Bozen: StudienVerlag, 2013, 223–241.

¹¹⁶ Poehlmann M. *Aus Tilsit Russenzeit*, 3.

¹¹⁷ Jäger-Dabek B. *Als die Kosaken kamen: Der Erste Weltkrieg in Ostpreussen und die Volksabstimmung*. Edition Jaeger-Dabek Media, 2013, 14–21.

¹¹⁸ Rübsam H. *Deutsche Kriegserfahrungen im Osten, 1914–1917*, 223–241.

pozicinio karo“ erdvė, kurioje dominuoja industrializuotos karo vedimo technologijos bei taikomi nauji karybos metodai. O Rytų, taip pat ir Rytprūsių, frontas reprezentuotas kaip archajiškos („viduramžiškos“) karo stichijos erdvė, kurioje turėjo atsiskleisti kultūrinis Vokietijos karių pranašumas prieš „Rytų barbarus“¹¹⁹. Pirmosios tokio pobūdžio refleksijos pasirodo jau 1915 m. publikuotuose „atminties tekstuose“ apie kautynes Stalupėnuose, Gumbinėje ir jų apylinkėse¹²⁰. Kovose prie Gumbinės Vokietijos karinės pajėgos patyrė didelių nuostolių dėl Rusijos priešakinį dalinių kulkosvaidžių, greitašaudžių pabūklų ugnies, pėstininkų manevravimo ir kavalerijos panaudojimo¹²¹ (pastarieji elementai leidžia teigti, kad Rusijos kariuomenė taip pat naudojo modernius karybos principus bei metodus, kurie nedaug skyrėsi nuo taikytų Vakaruose, tačiau Vokietijos kariai juos suprato kaip „barbariškus“ dėl išankstinių nuostatų ir stereotipų apie „rusų atsilikimą“). Ypač negatyviai vertinti Rusijos kariuomenės kavaleristai (kazokai) ir Rusijos karinių dalinių taikyta „išdeginamų žemių taktika“ (vok. *Brandpolitik*)¹²². Kavalerija buvo reflektuojama kaip „archajiškos karybos“, kartu ir „atsilikusios visuomenės“, atributas, o trobesių arba visų ūkių deginimas (įprasta priefrontės zonos parengimo karo veiksmams praktika) – kaip „viduramžiškas rusų karybos paprotys“¹²³. Savo atsiminimuose mokytojas M. Režatas iš Visbarynų konstatavo: „Ką rusai per šimtus metų tikrai puikiai išmoko kariavimo srityje tai – deginti, deginti ir vėl deginti ne tik prieš, bet ir savo žemėje“¹²⁴. Jo teigimu, didžioji dalis Rytprūsių ūkių bei miestelių pasatų atėjus Rusijos kariuomenei „buvo pasiglemžti ištisos ugnies jūros“¹²⁵. Dėl to pirmųjų karo metų prisiminimuose nestokota prieš (Rusijos ir rusų) atžvilgiu artikuliuotų pejoratyvinių nuostatų („rusai nemoka kariauti“, „rusai klatingi, tačiau mūšio lauke bailūs“, „rusų kultūrinis atsilikimas atsiskleidžia ir jų karo papročiuose“ (vok. *Kriegsgebräuche*)¹²⁶). Rusų vaizdiniai stengtasi priešpriešinti vokiečių įvaizdį,

¹¹⁹ *Die russische Frühjahrsoffensive 1916. Unter Benutzung amtlichen Quellen.* Hrsg. W. Flex. Oldenburg: Gerhard Stalling Verlag, 1919, 22–32.

¹²⁰ Erlebtes und Erfahrenes Von Pfarrer Liebtke, Stallupönen. In *Kriegserlebnisse ostpreussischer Pfarrer*. Bd. II. Hrsg. C. Moszeit. Berlin-Lichterfelde: Runge, 1915, 1–37; Müller R. *Drei Wochen russischer Gouverneur. Erinnerungen an die Besetzung Gumbinnens durch die Russen August–September 1914*, 3–17.

¹²¹ Grosse W. *Die Schlacht bei Gumbinnen. Die Kämpfe in Ostpreußen vom 17.–20. Aug. 1914*. Tilsit: Holzner, 1939, 31–63.

¹²² *Kriegserlebnisse von Pfarrer Moszeit, Stallupönen.* In *Kriegserlebnisse ostpreussischer Pfarrer*, Bd. I, 1–53.

¹²³ Rübsum H. *Deutsche Kriegserfahrungen im Osten, 1914–1917*, 223–241.

¹²⁴ Režat [Lehrer, Kr. Pillkallen]. *Meine Erlebnisse in der Kriegszeit und mir authentisch mitgeteilte Geschehnisse*, 24.

¹²⁵ *Ibid.*, 24.

¹²⁶ Quentin E. *Tilsit unter der Russenherrschaft.* Erinnerungen von Stadtrat Quentin, Tilsit (Abdruck aus der „Herforder Zeitung“). Tilsit: Buchdruckerei J. Reylaender&Sohn, 1915, 3–8; Superintendent Leibreiter – Insterburg. In *Was wir in der Russennot 1914 erlebten. Siebzehn Berichte ostpreussischer Pfarrer* (Schriften der Synodalkommission für ostpreussische Kirchengeschichte, Hf. 19). Hrsg. A. Nietzki. Königsberg: Kommissionsverlag Ferd. Beyers Buchhandlung Thomas & Oppermann, 1915, 70–83.

kurio esmė rėmėsi nuostata – reflektuoti Vokietijos karines pajėgas kaip pranašesnę pusę, prieš kurią „azijatai rusai“ neturi jokių galimybių. „Mes esame vokiečiai ir dabar kiekvienas vokietis yra įsitikinęs, kad pirmiausia priešui teks susidurti su susivienijusia vokiečių tauta“, – savo atsiminimuose tvirtino „rusų šeiminkavimo“ Klaipėdoje liudininkas Carlas Beutleris¹²⁷. Tokio turinio naratyvuose Vokietijos ir Rusijos kariuomenių susidūrimas Rytprūsiose neretai reflektuojamas kaip Vakarų civilizaciją simbolizuojančio „žmogiškumo“ ir Rytų „barbarybę“ sublimuojančios „gamtinės stichijos“ kolizijos raiška. Šiais atvejais Vokietijos (arba vokiečių) karo su Rusija (arba rusais) vaizdinys neretai pateikiamas, pasitelkiant „žmogaus kovos su laukiniais žvėrimis“ motyvą, Vokietijai suteikiant antropomorfines charakteristikas, o Rusijai – zoomorfinių personažų vaidmenis. Šiuo atžvilgiu neretai naudotas personifikuotas Vokietijos, besigrumiančios su „Rusijos lokiu“, siužetas¹²⁸. Tarpukariu Vokietijoje kurtuose Didžiojo karo „atminties tekstuose“ gen. feldmaršalas Paulius von Hindenburgas kartais pateikiamas kaip „Rusijos lokį nugalėjęs“ herojus¹²⁹. Pažymėtina, kad tokį siužetą liudija ir paties P. von Hindenburgo prisiminimų epizodas, kur feldmaršalas konstatuoja, jog „išvijus rusus iš Rytprusių, Rusijos meška buvo sužeista, tačiau žūtbutinėse grumtynėse sugebėjo išsisukti nuo mirtino smūgio“¹³⁰. Tokios semantinės konstrukcijos neretai rėmėsi tekstualinėmis mitologemomis bei vizualinėmis reprezentacijomis, paremtomis prieš „Rusijos lokį kovojančio vokiečių erelio“ vaizdiniais¹³¹. Simbolinės atsiminimų ir liudijimų figūros Vokietijoje publikuotuose atsiminimuose apie Didįjį karą Rytprūsiose neretai papildomos ir išraiškingesniais pasakojimais. Vienas tokių – tai kunigo Carlo Moszeiko iš Stalupėnų liudijimas apie Vokietijos kariuomenės uloną, „penkiais šūviais nušovusį net šešis rusų kazokus“¹³², primenantis viduriniųjų amžių naratyvus apie riteriškas kovas.

Vokietijos karių drąsos vaizdiniai priešpriešinamas Rusijos kareivių bailumo vaizdinys, palaikomas stereotipų apie pastarųjų „neryžtingumą“ bei „banditišką kovos būdą“. Net ir drąsūs bei pasiaukojantys Rusijos karių poelgiai neretai vaizduojami kaip fanatizmas, „paskatintas propagandos arba alkoholio“. Pažymėtina, kad Vokietijoje publikuotuose atsiminimuose susiformavusiame kolektyviniame

¹²⁷ Beutler C. *Erlebnisse ostpreussischer Lehrer in der Kriegs und Russenzeit*. Bd. I, 6.

¹²⁸ Peter Hoeres teigimu, „Rusijos lokio“ vaizdinys buvo būdingas ne tik Vokietijos, bet ir daugeliui Vakarų Europos visuomenių (žr.: Hoeres P. *Die Slawen*, 179–180).

¹²⁹ Лазари де А., Рябов О. В., Жаковска М. «Русский медведь» в западноевропейской пропаганде Первой мировой войны. *Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований*, 2013, № 4, 58–60.

¹³⁰ Hindenburg P. *Aus meinem Leben*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1920, 135.

¹³¹ Лазари де А., Рябов О. В., Жаковска М. «Русский медведь» в западноевропейской пропаганде Первой мировой войны, 60, 62.

¹³² Kriegerlebnisse von Pfarrer Moszeit, Stallupönen. In *Kriegerlebnisse ostpreussischer Pfarrer*. Bd. I, 20.

(holistiniame) Rusijos kareivių įvaizdyje kaip neabejotinai negatyvios charakteristikos išskiriami bruožai, kurie Vokietijos karių elgsenos atvejais vertinami teigiamai: „kai kuriais atvejais rusai kaunasi iki paskutinio šovinio. Todėl saviškių vertinimu, jie – tikri didvyriai, tačiau, mūsų manymu – jie galvažudžiai“¹³³, – savo atsiminimuose tvirtino vienas kovų su Rusijos kariuomene Rytų Prūsijoje dalyvių. Neigiamas semantinis krūvis atsiminimuose teikiamas ir humaniškiems Rusijos karių veiksmams¹³⁴, reflektuojant juos kaip tam tikrą priešą klastą. Tokiuose naratyvuose dažniausiai bandyta „rusų barbarybės“ stereotipui priešpriešinti Vokietijos kariuomenės karių bei Rytprūsių civilių gyventojų, kaip susitelkusio ir „moraliai nesusvyravusio“ sociumo, vaizdinį¹³⁵. Tokiu būdu stengtasi perteikti Rytprūsiose vykusių kovų su Rusijos karinėmis pajėgomis didvyriškumą bei pasiaukojimą demonstruojančius poelgius, sudarančius prielaidas formuoti mitemai apie visų Rytprūsių provincijos gyventojų pasipriešinimą įsiveržėliams. Semantinis šio vaizdinio turinys Vokietijoje publikuotuose atsiminimuose atsiskleidė per intencijas vaizduoti rusus „bailiais“ ir „neryžtingais“ kovotojais¹³⁶. Bene dažniausi šiame kontekste semantiniai elementai – tai stereotipai, charakterizuojantys Rusijos kariuomenę kaip „barbarų masę“, negebančią „garbingai kovoti“ ir „oriai pralaimėti“¹³⁷. „Rusų bailumo“ stereotipą perteikiančių semantinių kategorijų požiūriu ypač reikšmingi buvo atsiminimuose pateikiami siužetai, vaizduojantys stichišką Rusijos kariuomenės dalių bėgimą arba neorganizuotą atsitraukimą iš mūšio lauko. Vienas pavyzdžių – tai kautynių prie Stalupėnų apibūdinimas, laikantis versijos, kad pastarosios kautynės buvusios sėkmingos Vokietijos kariuomenei, kuri atmušė „stichišką“ Rusijos kariuomenės priešakinių dalių ataką, pristabdė jos 1-osios armijos „tvaną“ į Rytprūsius¹³⁸. Panašiomis intonacijomis Vokietijoje publikuotuose atsiminimuose perteikiamos Tilžės ir Gumbinės kautynių patirtys, kurios pagrindė, jog „rusai visai nepasiruošę ofenzyvai, tačiau jie gerai ginasi ir yra gabūs veikti partizaniskai“¹³⁹. Pažymėtina, kad partizaniniai metodai rusų įvaizdžio formavimo(si) atveju

¹³³ Berlin H. E. *Von Berlin bis Tannenberg. Erlebnisse einer Kriegsteilnehmers unter Generall Oberst von Hindenburg*. Berlin-Lichterfelde: Bermühler, 1915, 6.

¹³⁴ *Kriegserlebnisse von Pfarrer Moszeit, Stallupönen*. In *Kriegserlebnisse ostpreussischer Pfarrer*. Bd. I, 10.

¹³⁵ Wolzogen E. *Landsturm im Feuer*. Berlin-Wien: Ullstein, 1915, 240.

¹³⁶ Schadereit E. *Der Russeneinfall in Memel im März 1915*, 5–13.

¹³⁷ Usedom O. *Im Kampf mit dem russischen Koloß*. Leipzig: Heller&Becker Verlag, 1916, 43–49.

¹³⁸ Svarbu pažymėti, kad Rusijos šaltiniuose Stalupėnų kautynės reprezentuotos kaip viena pirmųjų sėkmingiausių jos karinių operacijų, nulėmusių Vokietijos kariuomenės atsitraukimą ir užtikrinusių Rusijos 1-osios armijos „sklandų“ įžengimą į Rytprūsius (pvz.: Иссерсон Г. *Каньны мировой войны (гибель армии Самсонова)*. Москва: Государственное военное издательство, 1926, 15; Пахалюк К. А. 40-я пехотная дивизия в Пилькалленском сражении (из фондов РГВИА). In *Мировая война. События. Судьбы. Документы (Надровия: историко-краеведческий журнал, специальный выпуск, Вып. 8)*. Сос. Г. В. Каштанова-Ерофеева, Л. В. Климова. Калининград: Страж Балтики, 2014, 141–146.

¹³⁹ Pz.: Grosse W. *Die Schlacht bei Gumbinnen*, 29.

nevertinami kaip „teisingo karo“ priemonė, greičiau atvirksčiai – jie priskiriami „nugarbingam kariavimui“ ir „rusų klastai“. Kita vertus, rusai neretai vertinami kaip „netikę kariai“, menkinamas jų karinis pa(si)rengimas. Neretai vaizduojami milžiniški Rusijos armijų praradimai – žuvusieji ir prarasta karo technika. Tokių vaizdinių poveikis atsiminimuose neretai sustiprinamas siužetais apie Rytprūsiose įvykusių kautynių laukus su „nesuskaičiuojama daugybe nukautų rusų karių lavonų“¹⁴⁰.

Aptariamo turinio naratyvuose Rusijos ir rusų vaizdiniai dažniausiai buvo palaidomi dichotomijos būdu: Rytprūsių gynėjai pateikiami kaip didvyriai ir besiaukojantys dėl „nacionalinės idėjos“, o Rusijos kariai – kaip bailūs individai, neturintys „nei aukštesnės idėjos, nei kovotojų dvasios“. Vokiečiai vaizduojami kaip ginantys ne tik teritoriją, bet ir saugantys jos gyventojų turtą bei kultūros objektus, o rusai apibrėžiami kaip viską plėšiantys, griauinantys ir deginantys barbarai. Bene įdomiausias tokios nuostatos atvejis užfiksuotas mokytojo iš Visbarynų (Pilkalnio apskr.) Režato atsiminimuose: vienas užkalbintas Rusijos armijos karininkas „grožėdamasis nuostabiu apylinkių kraštovaizdžiu“ pasako, kad „viskas bus sudeginta ir ateis tikroji bėda bei siaubas!“¹⁴¹. Perteiktame epizode iškyla Vokietijoje publikuotiems atsiminimams apie „rusų invaziją“ Rytprūsiose būdinga tendencija Rusijos ir rusų karių įvaizdžiu suteikti „stichinės nelaimės“ – gaisro – prasmę. Atsiminimuose apie Didžiojo karo etapą Rytų Prūsijoje gaisrų („karo gaisro“) siužetas neretai naudojamas kaip karo pradžios („rusų atėjimo“) metafora. Ypač tai būdinga epizodams, kuriuose naudojami „skaisčių Rytprūsių padangę užtemdžiusios ugnies pašvaistės ir dūmų rūko“ kaip „rusų atėjimo“ vaizdiniai¹⁴². „Horizontas nuo šiaurės iki pietryčių nusidažė ištisa ugnies pašvaiste – tai buvo ateinančio karo ženklas“, – savo atsiminimuose pirmuosius karo įspūdžius apibūdino Gumbinės Karališkosios Frydricho mokyklos profesorius Rudolfas Mülleris¹⁴³.

Rusijos kareiviai visada „žiaurūs, klastingi, tačiau kvaili ir visi išimtinai atgrasūs“, – savo atsiminimuose tvirtino M. Felchneris¹⁴⁴. Kita vertus, „rusų šeiminkavimo“ sunkumus Tilžės mieste išgyvenusios M. Poehlmann nuomone, „teiginiai apie rusų žiaurumą buvo nulemti natūralios žmonių baimės ir nežinomybės paskatintos fantazijos, nes daugeliu atvejų tai tebuvo gandai, skleidžiami žmonių, kurie

¹⁴⁰ *Ibid.*, 29.

¹⁴¹ Režat [Lehrer, Kr. Pillkallen]. *Meine Erlebnisse in der Kriegszeit und mir authentisch mitgeteilte Geschehnisse*, 9.

¹⁴² Brüggemann M. *Aus Ostpreußens Russennot*. Berlin: Evangelische Bund, 1915, 13–14.

¹⁴³ Müller R. *Drei Wochen russischer Gouverneur. Erinnerungen an die Besetzung Gumbinnens durch die Russen August–September 1914*, 6.

¹⁴⁴ Felchner M. *Unter Russenhorden. Schilderungen aus der Zeit der Russenherrschaft in Masuren*, 21.

patys nematė jokių rusų nusikaltimų¹⁴⁵. Tačiau ilgainiui veikiant socialiniams bei kultūriniais faktoriams ir silpstant mobilizuojančiam karo propagandos poveikiui į „rusų barbarų“ vaizdinį buvo kooptuoti neutralresnio reikšminio turinio suvokiniai. Išskirtos intencijos labiausiai pastebimos Rusijos karininkų vertinimuose. Pastaroji priešiškos kariuomenės kontingento grupė Vokietijoje 1914–1939 m. publikuotuose atsiminimuose apie Didįjį karą Rytų Prūsijoje neretai vaizduojama kaip „aukštesnės kultūros“ (moka vokiečių kalbą, raštingi, gana mandagūs, korektiški ir „turi elementarių higienos įpročių“)¹⁴⁶. Dažname individualios „atminties tekste“ apie karo įvykius Rytprūsijoje Rusijos karininkų vaizdinys paremtas jų, kaip „aukštesnės moralės“ (religingi, nes stengiasi išvengti bažnyčių ir kapinių naikinimo) ir „kitokios [civilizuotos – H. V.] mąstysenos“, vertinimu (panaši nuostata pastebima Arnoldo Zweigo romane „Ginčas dėl seržanto Grišos“¹⁴⁷). Tad Rusijos karininkai vaizduojami kaip „beveik europietiškos kultūros žmonės“ (kalba vokiškai, gana mandagūs su vietos gyventojais, išlaikyti įkaitų ir belaisvių atžvilgiu)¹⁴⁸. O Rusijos kariuomenės eiliniai kariai nusakomi priešingai, jiems suteikiamos neigiamos priešo savybės: agresyvumas vietiniams, plėšikavimas, prievartavimas, nedisciplinotumas, klastingumas, neprognozuojamumas, žema moralė (savo žuvusiųsius laidoja bevardžiuose kapuose¹⁴⁹). „Daugelis moterų nustojo maudytis, nes bijojo, kad gali būti užklyptos rusų karių. Kai kurios nakčiai nenusirengdavo tam, kad rusų prievartautojams nekiltų papildomų pagundų. Dėl tokios pat priežasties moterys nakčiai nebepaleisdavo plaukų“, – savo atsiminimuose tvirtino Stalupėnų kunigas Carlos Moszeikas¹⁵⁰. Neutralios (kartais pozityvios) konotacijos „rusų šeiminkavimo“ Rytprūsijoje liudininkų atsiminimuose (su)teikiamos tik Rusijos kariams, diferencijuojamiems pagal tam tikrus etninius kriterijus (pvz., „Rusijos lietuviams“, „žydams“, „latviams“, „suomiams“¹⁵¹). Pastarųjų grupių, kaip ir visų eilinių kareivių, atžvilgiu Rusijos karininkai vaizduojami kaip ypač despotiški ir tokios nuostatos palaikė prielaidas suvokti, kad, Rytprūsijų gyventojų požiūriu,

¹⁴⁵ Pohlmann M. *Aus Tilsit Russenzeit*, 11.

¹⁴⁶ Pz.: Beutler C. *Erlebnisse aus Memels Kriegs- und Russentagen*, In *Erlebnisse ostpreussischer Lehrer in der Kriegs- und Russenzeit*. Bd. I, 23–25.

¹⁴⁷ Cveigas A. Vokiečių okupacija Lietuvoje (Iš knygos „Ginčas dėl seržanto Grišos“). *Trimitas*, 1929, Nr. 23, 373–375.

¹⁴⁸ Braun H.[?] *Unter der Russen*. In *Kriegserlebnisse ostpreussischer Pfarrer*. Bd. I, 90–111.

¹⁴⁹ *Erlebnisse des Pfarrers Danielowski in Mensguth, Kr. Ortelsburg, während der Russentage 24. bis einschlieslich 27. August 1914. Ibid.*, 54–62; *Erlebtes und Erfahrene Von. Pfarrer Liebtke, Stallupönen. Ibidem*, Bd. II, 1915, 32.

¹⁵⁰ *Kriegserlebnisse von Pfarrer Moszeit, Stallupönen. In Kriegserlebnisse ostpreussischer Pfarrer*. Bd. I, 18–19.

¹⁵¹ *Kriegserlebnisse des Pfarrers Gauer, Kraupischken, Kreis Ragnit. In Kriegserlebnisse ostpreussischer Pfarrer*. Bd. II, 102–116; Brückner A. *Die Slawen und der Weltkrieg. Lose Skizzen*, 1–15; Berger J. *Ostjüdische Arbeiter im Kriege. In Ost und West: Jüdische Publizistik 1901–1928*. Hrsg. A. Herzog. Leipzig: Reclam Verlag Leipzig, 1996, 113–127.

žiauri Rusijos karininkų elgsena su eiliniaisiais kareiviais simboliškai atspindi Rusijos despotiškos priespaudos politiką jos valdomų tautinių grupių atžvilgiu. Kita vertus, Rusijos karininkų elgesys sudarė prielaidas įsitvirtinti stereotipui, kad didžioji Rusijos kariuomenės dalis yra „sunkiai suvaldoma masė“, kurią įmanoma kontroliuoti tik represijomis bei „bizūnu“. Kita vertus, galima teigti, kad įvardytos prielaidos sąlygojo ir nuostatos apie „nedisciplinuotus, todėl ypač pavojingus rusų kareivius“ įsitvirtinimą pokario atsiminimuose. Šiuo atžvilgiu išsiskiria ypač specifinė Rusijos kariuomenės – kazokų – įvaizdžių grupė. Vokietijoje publikuotuose „atminties tekstuose“ apie Didįjį karą Rytprūsiose įvardytos grupės kolektyvinis įvaizdis ypač iškalbingas – daugelyje atsiminimų rusų kazokai vaizduojami ekipuoti kardais („šaškėmis“), ietimis, lankais ir vilkintys „klajoklių rūbus“¹⁵². Jų elgsena Rytprūsių gyventojams sunkiai suvokiama: kazokai „nuolatos girtaujantys, „nakvoja kartu su arkliais“, „neturi elementarių higienos įgūdžių“, „nemoka elgtis su europiečiui įprastais apyvokos daiktais“ (baldais, veidrodžiais)¹⁵³. Kazokų veiksmais stebėjosi ir kovų Rytų Prūsijoje veteranas Rusijos armijos ats. plk. Aleksandras Uspenskis: „bet mane apleičia toji kazokų aistra viską griaut ir naikinti. Dažnai tekdavo įžengti į vokiečių sodybą, ir jei jau čia būta kazokų, randi pasibaisėtinus naikinimo pėdsakus: išdaužyti langai, išverstos durys, sudaužyti veidrodžiai, pianinai, bufietai, suplėšyti ant sienų paveikslai, jietimi subadyti krėslai, sofos, net lovos! <...> Nepaprasta kazokų drąsa ir narsumas <...>, ir greta – kazokų chuliganai, kurių „narsumas“ – ramių gyventojų turto naikinimas“¹⁵⁴. Galima teigti, kad kazokų kolektyvinis įvaizdis, pateiktas Vokietijoje 1914–1939 m. išleistuose atsiminimuose apie Didžiojo karo „rytprūsiškąjį“ etapą, reprezentavo visą Rusijos kariuomenės „barbariškumą“ kvintesenciją. Kita vertus, neatmestina prielaida, kad minėtų įvaizdžių sanklodai įtaką darė tokie faktoriai kaip lokalinis kovų pobūdis (jų intensyvumas ir aplinkybės), pralaimėjimai (nuostoliai) bei pergalės (belaisviai, karo grobis), vietinių gyventojų grupių nuotaikos bei savos kariuomenės ir priešų karių elgesys. Paminėtų faktorių poveikio atsiminimams pavyzdys galėtų būti Klaipėdos gimnazijos mokytojo Franzo Collasiuso refleksija: „[1915 m. – H. V.] kovo 19 d. vienoje miesto gatvių pamatėme apie 12–15 raitų kazokų, laukiančių savo plėšikaujančių bendrų. <...> Mums tai buvo pati baisiausia akimirka dėl suvokto pavojaus būti ištremtiems į Sibirą arba – kas dar blogiau – būti nužudytiems. <...> Kazokų būrio vadas lenkiškai manęs pasiteiravo duonos ir po to,

¹⁵² Insterburg unter russischer Herrschaft (Eine Episode aus den Sommertagen 1914). Von Superintendent Ruhn, Insterburg. In *Kriegserlebnisse ostpreussischer Pfarrer*. Bd. I, 63–68.

¹⁵³ Jäger-Dabek B. *Als die Kosaken kamen*, 14–21.

¹⁵⁴ Uspenskis A. *Didžiąjama kare: Lietuva–Rytų Prūsija 1914–1915 m. Karininko atsiminimai. Su Didž. karo vaizdais ir kovų schemomis*. Kaunas: Sakalas, 1935, 65; Успенский А. *На войне: Восточная Пруссия–Литва. 1914–1915 гг.* Каунас: издание автора, 1932, 65.

kai šis prašymas buvo išpildytas, jis paklausė leidimo apžiūrėti mano namus – ar nėra juose pasislėpusių vokiečių kareivių. <...> Po apžiūros būrio vadas atsisveikino, pavadinęs mane „geru vyru“ ir paspaudęs ranką. Taip aš išsigelbėjau.“¹⁵⁵

Kita vertus, Vokietijoje publikuotuose atsiminimuose Rusijos karinė sėkmė siejama su jos armijų gausumu, barbariškomis Rusijos karinės vadovybės priemonėmis („rusai nesaugo savo žmonių“) ir „stichišku karybos charakteriu“ („užpuolė kaip skėriai“, „užklupo kaip audra“), bet ne su taktiniu vadovaujančiojo sąstato pasirenkimu bei karių ištverme. O Vokietijos kariuomenės pergales lėmė išmanus Vokietijos generalinio štabo vadovavimas ir atskirų karvedžių (gen. feldmaršalo P. von Hindenburgo, gen. E. Ludendorffo) nuopelnai. Taip kiekybinis rusų kariuomenės faktorius priešpriešinamas vokiečių kokybiniam pranašumui: „civilizuotos“ karybos tradicijos, dvasinis susitelkimas ir moralinė mobilizacija, paremta ideologiniu leitmotyvu apie vokiečių „teisingą karą“ prieš „mirtiną agresorių“. Kai kuriais atvejais išskirtas leitmotyvas įkraunamas „šventojo karo“¹⁵⁶ intonacijomis. Pvz., pergalė prie Tanenbergo traktuota kaip „dieviškas ženklas netikėliams“ ir „palaiminimas vokiečiams tęsti kovą prieš Rytų despotę“.

Tarpukariu Vokietijoje palaikytame diskurse apie Didįjį karą 1914–1915 m. „rytprūsiškasis“ etapas buvo reflektuojamas kaip pergalė („rusų išvaymas“) ir esminė 1916–1918 m. sėkmės Rytų fronte (vakarinėse ir pietvakarinėse buvusios Rusijos imperijos teritorijose) prielaida. Tuo laikotarpiu diskurse įsitvirtino nuostata apie „Vakarų fronto karo lauke nenugalėtą, o Rytuose laimėjusią Vokietiją“¹⁵⁷. Kita vertus, per karą Rytų Prūsijoje Vokietijos kariuomenė patyrė didelius nuostolius – daug karių žuvo ar pateko į Rusijos kariuomenės nelaisvę. Dėl Rusijos 1-osios (gen. P. von Rennenkampfo) ir 2-osios (Narevo, vad. gen. A. Samsonovo) armijų veiksmų laikinai arba negrįžtamai praradusi dalį gyventojų (pabėgėliai, žuvusieji bei ištremtieji į Rusijos gilumą) ir netekusi žymios dalies ūkio infrastruktūros Rytų Prūsija tarpukario „atminties tekstuose“ neretai buvo įvardijama kaip vienas labiausiai nuo karo nukentėjusių Vokietijos regionų¹⁵⁸. 1923 m. istorikas Richardas Kralikas tvirtino, kad „tūkstančiai Rytų Prūsijos gyventojų buvo ištremti ir tūkstančiai nužudyti, sugriauta ir apgadinta 20 000 pastatų bei 80 000 butų“. 1938 m. Karaliaučiuje publikuoto veikalų „Das gute Land“ autorius Walteris Sandenas rašė: „Rytų Prūsijoje buvo sugriauti 39 miestai ir 1900 kaimų, sudeginta apie 40 000 pastatų,

¹⁵⁵ Collasius Fr. Erlebnisse aus Memels Russentagen von 18. bis 21. März 1915. In Beutler C. *Erlebnisse ostpreußischer Lehrer in der Kriegesund Russenzeit*. Bd. 1, 59.

¹⁵⁶ *Auf dem Schlachtfeld von Tannenberg. Eine Siegespredigt gehalten in Dankheim und Puchalowo am 1. September 1914 von Divisionspfarrer, Privatdozent Liz. Pott in Königsberg*. Marburg: N. G. Elwert'sche Verlagsbuchhandlung (G. Braun), 1914, 3–8.

¹⁵⁷ Niessen M. Der Erste Weltkrieg in der populären Geschichtsliteratur der Weimar Republik, 15–31.

¹⁵⁸ Hurtzig P. *Russische Schreckensherrschaft in Ostpreußen. Selbstgesehene*, 3–12; Moszeik C. *Ostpreußens Not*, 6–8.

dar daugiau apgadinta. Nuostolių suma – 1,5 milijardai markių. Nors Reichstagas 1914 m. gruodžio 2 d. priėmė nutarimą dėl penkių milijardų markių Rytprūsiams koncesijos, tačiau neabejotina, kad šią sumą reikėtų bent padvigubinti¹⁵⁹. Tokio pobūdžio naratyvai leidžia teigti, kad tiek karo veiksmai, tiek susidūrimas su Rusija ir rusais Rytų Prūsijoje tarpukariu Vokietijoje susiformavusiame Didžiojo karo atminimo diskurse išsiskyrė „karo traumos“ leitmotyvais, kurie iš esmės skyrėsi nuo karo patirčių Vakarų fronte. Šią mentalinę koliziją stengtasi slopinti aktualizuojant pozityvų Vokietijos kariuomenės veiksmų vaidmenį išryškinančius (pvz., pergalės prie Tanenbergo ir Mozūrijos ežerų) vaizdinius. Analogiškomis intencijomis pasižymėjo ir 1915–1916 m. publikuoti atsiminimai apie kautynes Pilkalnyje¹⁶⁰, Tilžėje¹⁶¹, Įsrutyje¹⁶², Gumbinėje, Klaipėdoje¹⁶³ bei jų apylinkėse.

IŠVADOS

Atliktas Rusijos ir rusų įvaizdžių sanklodos bruožų 1914–1939 m. Vokietijoje publikuotuose atsiminimuose teorinių prielaidų bei empirinių aspektų tyrimas leidžia pateikti šias išvadas:

1. Remiantis archetipų teorijos ir karo psichologijos prieigomis konstatuotina, kad Vokietijos memuaristikoje susiformavusios predikatinės (stereotipai, įvaizdžiai ir mitemos) nuostatos Rusijos ir rusų atžvilgiu funkcionavo ne tik kaip svarbus Didžiojo karo „rytprūsiškojo“ etapo mitokūros elementas, bet ir kaip *ontologinio prieš* suvokinys. Todėl 1914 m. rugpjūčio – 1915 m. balandžio mėn. – aktyvių kovų Rytų Prūsijos provincijos teritorijoje periodu – Rusijos ir rusų įvaizdžiai buvo svarbi karo propagandos, skirtos psichologiškai mobilizuoti Rytų Prūsijos gyventojų grupes, dalis. 1916–1918 m. „rytprūsiškosios“ Didžiojo karo patirties inkorporavimo Rusijos ir rusų įvaizdžių formavimo(si) procese tendencijos nusilpo, nes pasikeitė minėtų įvaizdžių preferencijos – karo veiksmai persikėlė į buvusios Rusijos imperijos teritoriją, todėl Vokietijos memuaristiniame diskurse išskirtuoju tarpsniu aktualizavosi naratyvai, susiję su vokiečių „kultūros darbo“ (vok. *Kulturarbeit*) Rytuose refleksijomis. Tačiau 1919–1932 m. vėl aktualizuojuose atsiminimuose

¹⁵⁹ Sanden W. *Das gute Land*. Königsberg: Gräfe und Unzer, 1938, 249.

¹⁶⁰ Režat [Lehrer, Kr. Pillkallen]. *Meine Erlebnisse in der Kriegszeit und mir authentisch mitgeteilte Geschehnisse*, 7–32.

¹⁶¹ Poehlmann M. *Aus Tilsit Russenzeit*, 3–11.

¹⁶² Ruhn. Insterburg unter russischer Herrschaft (Eine Episode aus den Sommertagen 1914). In *Kriegserlebnisse ostpreussischer Pfarrer*. Bd. I, 63–68.

¹⁶³ Beutler C. Erlebnisse aus Memels Kriegs- und Russentagen, 5–36; Zembrickis, J. *Klaipėdos apskrities istorija*. T. III. Klaipėda: „Libra Memelensis“, 2011, 329–347.

apie Didįjį karą Rytų Prūsijoje buvo kooptuoti Rusijos kariuomenės invazijos vaizdiniai, kurie buvo aktualūs Veimaro respublikoje formuotų Didžiojo karo mitų panaudai. Tarpukario laikotarpiu Vokietijoje Rusijos ir rusų vaizdiniai buvo aktualūs ir dėl galimybių socialiai (nukentėjusiųjų nuo karo bei veteranų organizacijų veikla) įprasminti „karo patirtį“. 1933–1939 m. jos buvo transformuotos į nacionalsocialistų režimo ideologiškai eskaluoto „Rytų mito“ bei propagandiniam tikslams tarnavusios „Rytų pažinimo“ (vok. *Ostforschung*) paradigmos preferencijas.

2. Nors tarpukariu Vokietijoje publikuotuose atsiminimuose „Rusijos invazijos“ ir „rusų tvano“ įvaizdžiai išlaikė negatyvų turinį, tačiau patyrė makrolygmens (politinio, kultūrinio) ir mikrolygmens (socialinio, buitinio) transformacijas. Makrolygmeniu Rusijos įvaizdis Didžiojo karo patirties pagrindu formavosi suvokiant „globalinę Rusijos grėsmę civilizui pasauliui“. Mikrolygmeniu rusų įvaizdis rėmėsi Didžiojo karo eigos Rytprūsiose periodu susiklosčiusia karo dalyvių ir civilių „susidūrimo“ bei kontaktų su rusais patirtimi. Šiuo lygmeniu stereotipas, įvaizdis ir mitus nulėmė tokie faktoriai kaip karo veiksmų intensyvumas, įvairias Rytprūsijų provincijos vietas okupavusios Rusijos kariuomenės dalinių elgsenos skirtumai. Todėl šiuose vaizdiniuose dominuojant iš esmės neigiamiems „rusų invazijos“ suvokiniamis būta ir alternatyvių vertinimų, sudariusių prielaidas vertinti rusus iš žmogiškumą eskaluojančių vertybinių nuostatų perspektyvos. Visgi visuminis Rusijos invazijos Rytų Prūsijoje įvaizdis tarpukariu nepatyrė didesnių permainų ir liko kategoriškai neigiamas. Galima teigti, kad paminėtą tendenciją nulėmė Vokietijos politinio elito aspiracijos bei ideologinė konjunkštūra, kurioje Didžiojo karo atminimas buvo viena reikšmingiausių grandžių. Jos atžvilgiu „rusų invazijos“ Rytų Prūsijoje patirtis buvo ypač reikšmingas faktorius, teikęs dideles manipuliacijos galimybes politinėms jėgoms, dariusioms įtaką atminties nešėjų grupėms. Vienas reikšmingiausių Didžiojo karo atminties dėmenų tarpukario Vokietijoje buvo Tanenbergo memorialas, tiesiogiai susijęs su 1914 m. pasiektos pergalės prieš Rusiją ir Rytų Prūsijos išvadavimo didžiuoju pasakojimu. Tokiu būdu Rusija ir rusai kolektyviniame tarpukario Vokietijos diskurse įsitvirtino nugalėto prieš vaizdinyje. Pastarąjį įvaizdžio turinį stengtasi palaikyti visą tarpukarį ir ypač NSDAP įsigalėjimo periodu. Psichologiškai Rusijos kariuomenės invazijos Rytprūsiose patirtis leido Rusiją ir rusus suvokti kaip „nesunkiai įveikiamą priešą“: ši Adolfo Hitlerio ir kitų nacionalsocialistų lyderių naudota samprata buvo tarytum dar per Didįjį karą naudotos koncepcijos apie Rusiją / Sovietų Sąjungą kaip „kolosą ant molinių kojų“ parafrazė.

ŠALTINIAI

- Achsenbrandt C. Rennenkampf als Führer der 1. Armee im Herbst 1914. *Militär Wochenblatt*, 1939, № 124, 272–275.
- Auf den Schlachtfeldern von Tannenberg. *Militär Wochenblatt*, 1934, № 119, 285–288.
- Auf dem Schlachtfeld von Tannenberg. Eine Siegespredigt gehalten in Dankheim und Puchalowo am 1. September 1914 von Divisionspfarrer, Privatdozent Liz. Pott in Königsberg.* Marburg: N. G. Elwert'sche Verlagsbuchhandlung (G. Braun), 1914, 1–8.
- Aus Ostpreußens Russentagen. Erinnerungen einer ostpreußischen Gutsbesitzersfrau. *Konservative Monatschrift*, 1914–1915, Jg. 72, Hf. 1, 383–391, 479–488.
- Bendzko M. *Heiligenbeil im Weltkrieg.* Heiligenbeil: Ostpreußischer Heimatverlag, 1933.
- Berger J. Ostjüdische Arbeiter im Kriege. In *Ost und West: Jüdische Publizistik 1901–1928.* Hrsg. A. Herzog. Leipzig: Reclam Verlag Leipzig, 1996, 113–127.
- Berlin H. E. *Von Berlin bis Tannenberg. Erlebnisse einer Kriegsteilnehmers unter Generall Oberst von Hindenburg.* Berlin-Lichterfelde: Bermühler, 1915.
- Beutler C. *Erlebnisse ostpreußischer Lehrer in der Kriegs- und Russenzeit.* Bd. 1. Königsberg: Ostpreußische Provinzial-Lehrerverein, 1916.
- Brackmann A. Der erste Einfall der Russen in Ostpreußen. *Ostpreußische Kriegshefte.* H. 1. 1915, 9–59.
- Brechenmacher J. K. Die Racheschlacht. Das Ringen an den Masurischen Seen. 6. bis 14. September 1914 (Deutsche Jugendhefte. 40). Donauwörth: Auer, 1915.
- Bremen W. *Die Kriegereignisse in West und Ost bis Dezember 1914.* Berlin: Mittler und Sohn, 1915.
- Botsky K. Der Krieg. In *Ostpreußische Frauen erleben den Krieg. Mit Beitrag von Katarina Botsky [u. a.].* Königsberg: Gräfe&Unzer, 1937, 7–13.
- Brückner A. *Die Slawen und der Weltkrieg. Lose Skizzen.* Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1916.
- Brüggemann M. *Aus Ostpreußens Russennot.* Berlin: Evangelische Bund, 1915.
- Brüggemann M. *Aus Ostpreußens Russennot* (Volkschriften zum großen Krieg, 50/51). Berlin: Verlag des Evangelischen Bundes, 1916.
- Buchner, E. *Kriegsdokumente. Der Weltkrieg 1914 in der Darstellung der zeitgenössischen Presse.* Bd. 7: *Von achtzehnten Februar bis zur Befreiung Memels.* München: Albert Langen, 1916.
- Bürger H. *Bei Tannenberg zwei Schlachten: Ritter und Feldherren auf Wacht im Osten.* Stuttgart, Berlin, Leipzig: Union Deutsche Verlagsgesellschaft, 1935.
- Cveigas A. Vokiečių okupacija Lietuvoje (Iš knygos: „Ginčas dėl seržanto Grišos“). *Trimitas*, 1929, Nr. 23, 373–375.
- Delbrück H. Zur Schlacht bei Tannenberg. *Wissen und Wehr*, 1922, 283.
- Die russische Frühjahrsoffensive 1916. Unter Benutzung amtlichen Quellen.* Hrsg. W. Flex. Oldenburg: Gerhard Stalling Verlag, 1919.
- Drabe H. Ostpreußen und die Winterschlacht in Masuren. *Ostpreußischer Erzieher*, 1935, 142–144.
- Dreßler H. Kosakenkultur. In *Die Kosaken des Zaren. Selbsterlebtes in den Kriegsjahren 1914–1915.* Hrsg. W. Köhler. Minden und Leipzig: Wilhelm Köhler, Vaterländische Verlagsanstalt, 1915, 66–84.
- Düwell W. *Kriegsberichte aus Ostpreußen und Rußland 1914.* Berlin: Vorwärts, 1914.
- Erzberger M. *Erlebnisse im Weltkrieg.* Stuttgart und Berlin: Deutsche Verlags-Anstalt, 1920.
- Eulenburg G. Der Kriegsausbruch und die ersten Grenzschutzkämpfe 1914 in Ostpreußen. *Jahrbuch des Kreises Stallupönen* 1935, 48–71.
- Felchner M. *Unter Russenhorden. Schilderungen aus der Zeit der Russenherrschaft in Masuren.* Reutlingen: Enßlin&Laiblin, 1915.
- Fischer P. *Bei Tannenberg 1410 und 1914. Die Schlacht bei Tannenberg-Grünfelde am 15. Juli 1410 und die Schlachten bei Gilgenburg-Hohenstein-Ortelsburg (Schlacht bei Tannenberg) 27., 28., 29. August 1914.* 2., bedeutend erhöhte Auflage. Lissa in Posen: Oskar Eulitz, 1915.
- Franke R. *Russische Verwüstungen und Greuel. Meine Fahrt durch Ostpreußens Ruinen.* Danzig: Kafemann, 1917.
- Franke T. *Ostpreußens Not und Befreiung.* Leipzig: Wunderlich, 1916.
- Gause F. *Die Russen in Ostpreußen 1914/15.* Königsberg: Gräfe&Unzer, 1931.
- Gause F. Kriegsfurien über Ostpreußen. *Die Sirene*, 1937, № 11, 422–424.
- Graevenitz. Die Ursachen der Vernichtung der Armee Samsonow in der Schlacht bei Tannenberg. *Wissen und Wehr*, 1929, Jg. 10, 530–549.
- Greuelthaten russischer Truppen gegen deutsche Zivilpersonen und deutsche Kriegsgefangene.* (Denkschrift.) Berlin, 1915.
- Grosse W. *Die Schlacht bei Gumbinnen. Die Kämpfe in Ostpreußen vom 17.–20. Aug. 1914.* Tilsit: Holzner, 1939.

- Halbfaß W. Die masurische Seenplatte als Schauplatz des Kriegstheaters im Osten. *Geographischer Anzeiger*, 1915, Jg. 16, 3–13.
- Haller J. *Die russische Gefahr im deutschen Haus*. Stuttgart: Verlag Engelhorns, 1917.
- Heydeck J. *Aus der Not der Zeit für die Not der Zeit. Zwölf Ansprachen und Predigten aus der Zeit des feindlichen Einfalls in Ostpreußen gehalten in der evangelischen Kirche zu Budwethen, Kr. Ragnit*. Tilsit: Selbstverlage, 1914.
- Hindenburg Denkmal für das deutsche Volk*. Berlin: Vaterländischer Verlag E. U. Weller, 1922.
- Hindenburg P. *Aus meinem Leben*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1920.
- Holitscher A. Tagebuch einer Ostpreußenfahrt. *Neue Rundschau*, 1915, № 26, 480–506.
- Hurtzig P. *Russische Schreckensherrschaft in Ostpreußen. Selbstgesehene*. Schwerin: Verlag von Friedrich Bahn, 1916.
- Jäger-Dabek B. Als die Kosaken kamen: Der Erste Weltkrieg in Ostpreussen und die Volksabstimmung. Edition Jaeger-Dabek Media, 2013.
- Kabisch E. Der Fall Prittwitz. In Kabisch E. *Streitfragen des Weltkrieges*. Stuttgart: Berger, 1924.
- Krieger B. *Ereignisse im Osten. August und September 1914*. Berlin: Kameradschaft, 1915.
- Kriegserlebnisse ostpreussischer Pfarrer*. Bd. I. Hrsg. C. Moszeik. Berlin-Lichterfelde: Runge, 1915.
- Kriegserlebnisse ostpreussischer Pfarrer*. Bd. II. Hrsg. C. Moszeik. Berlin-Lichterfelde: Runge, 1915.
- Kürenberg J. *Russlands Weg nach Tannenberg*. Berlin: Universitas, 1934.
- Leipacher K. O. *Die Russenflut in Ostpreußen*. Hälfte 1. Würzburg: Kabitzsch, 1916.
- Leipacher K. O. *Die Russenflut in Ostpreußen*. Hälfte 2. Würzburg: Kabitzsch, 1918.
- Meyer D. Die Flüchtlingsfürsorge während der Räumung der Provinz Ostpreußen. In *Der Wiederaufbau Ostpreußens. Eine kulturelle, verwaltungstechnische und baukünstlerische Leistung*. Hrsg. E. Göttgen. Königsberg: Gräfe und Unzer, 1928, 113–132.
- Moszeik C. *Ostpreußens Not* (Festschriften f. Gustav-Adolf-Vereine. 77). Leipzig: Arwed Strauch, 1916.
- Mühsam K. *Von Hindenburg der Befreier Ostpreußens!* Berlin: Haber, 1914 [Aus: Mühsam: Deutschen Heerführer im Kriege, 1914].
- Müller R. *Drei Wochen russischer Gouverneur. Erinnerungen an die Besetzung Gumbinnens durch die Russen August–September 1914*. Gumbinnen: Verlag von C. Sterzels Buchhandlung, 1915.
- Nithack H. *Deutsche Arbeit in Polen und Litauen während des Weltkrieges* (Bund Deutscher Oster, 35). Berlin-Lichtenrade: Westkreuz-Druckerei, [1939].
- Ostpreussische Kriegshefte auf Grund amtlicher und privater Berichte*. Hrsg. A. Brackmann. Hf. 1: Die August- und Septembertage 1914. Berlin: S. Fischer, 1915.
- Ostpreußen und der Krieg. *Das Land*, 1915, № 23, 8–188.
- Poehlmann M. *Aus Tilsit Russenzeit*. Tilsit: Druck und Kommissionsverlag von J. Relander&Sohn, 1915.
- Popert Ch. *Meine Erlebnisse in Ostpreußen*. Hamburg: Selbstverlag, 1915.
- Quentin E. *Tilsit unter der Russenherrschaft*. Erinnerungen von Stadtrat Quentin, Tilsit (Abdruck aus der „Herforder Zeitung“). Tilsit: Buchdruckerei J. Reylaender&Sohn, 1915.
- Rezat [Lehrer, Kr. Pillkallen]. *Meine Erlebnisse in der Kriegszeit und mir authentisch mitgeteilte Geschehnisse*. Tilsit: J. Reylaender&Sohn, 1917.
- Romanowski M. *Ostpreußens Russennot! Ein Gedenkbuch an Ostpreußens Kriegsbedrängnis 1914/15*. Berlin: Siegmund, 1915.
- Ruchay J. *Nach Rußland verschleppt. Selbsterlebtes einer Ostpreußin in russischer Gefangenschaft*. Tilsit: Pawlowski, 1917.
- Sanden W. *Das gute Land*. Königsberg: Gräfe&Unzer, 1938.
- Schadereit E. *Der Russeneinfall in Memel im März 1915. Eigene Erlebnisse aus jenen Schreckenstagen*. Tilsit: Buchdruckerei Pawlowski, 1915.
- Schäfer D. Unser Volk inmitten der Mächte. In *Der Koloss auf tönernen Füßen*. Hrsg. A. Ripke. München: J. F. Lehmanns Verlag, 1916, 1–9.
- Schäfer, T. Die letzten Entschlüsse des Armeekorpskommandos Prittwitz. *Deutscher Offiziere Bund*, 1927, 762–766.
- Schmidt K. E. *Von Masuren nach Sibirien. Ein Jahr in russischen Kriegsgefangenschaft*. Schwerin: Bahn, 1916.
- Schwenner E. *Tilsit unter Russischer Herrschaft. Aufzeichnungen*. Tilsit: Buchdruckerei J. Reylaender&Sohn, 1915, 8–16.
- Sembritzki J. Kriegsgeschichte des Kreises Memel. [Anhang zu:] Sembritzki J. *Geschichte des Kreises Memel*. Memel: Robert Schmidts Buchhandlung, 1918, 379–400.
- Tannenberg. Deutsches Schicksal – Deutsche Aufgabe*. Hrsg. Kuratorium für das Reichsehnenmal Tannenberg. Oldenburg: Gerhard Stalling, 1939.
- Tannenberg russisch gesehen. Die russische 24. I. Division im Gefecht bei Groß-Tauersee und Wesselowo. *Deutsche Infanterie*, 1939, Hf. 8, 20–22.

Udesom O. Im Kampf mit dem russischen Koloß. Leipzig: Heller&Becker Verlag, 1916.

Uspenskis A. *Didžiąjama kare: Lietuva–Rytų Prūsija 1914–1915 m. Karininko atsiminimai. Su Didž. karo vaizdais ir kovų schemomis*. Kaunas: Sakalas, 1935.

Was wir in der Russennot 1914 erlebten. Siebzehn Berichte ostpreußischer Pfarrer (Schriften der Synodalkommission für ostpreußische Kirchengeschichte, Hf. 19). Hrsg. A. Nietzki. Königsberg: Kommissionsverlag Ferd. Beyers Buchhandlung Thomas & Oppermann, 1915.

Was wir in der Russennot 1914/15 erlebten. Bd. 2: *Zweiundzwanzig neue Berichte ostpreußischer Pfarrer*

(Schriften der Synodalkommission für ostpreußische Kirchengeschichte, Hf. 20). Hrsg. A. Nietzki. Königsberg: Gräfe&Unzer, 1916.

Werminghoff A. *Die Schlacht bei Tannenberg in den Jahren 1410 und 1914* (Schützengraben-Bücher. 99). Berlin: Sigismund, 1918.

Wolzogen E. *Landsturm im Feuer*. Berlin-Wien: Ullstein, 1915.

Иссерсон Г. *Канни мировой войны (гибель армии Самсонова)*. Москва: Государственное военное издательство, 1926.

Успенский А. *На войне: Восточная Пруссия–Литва. 1914–1915 гг.* Каунас: издание автора, 1932.

LITERATŪRA

Assmann A. *Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: C. H. Beck oHG, 2006.

Bayer M. Der Erste Weltkrieg in der internationalen Erinnerung. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 2014, No. 16–17, 47–53.–

Bergbahn V. R. Das Ende des „Stahlhelm“. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Jg. 13, Hf. 4, 1964, 446–451.

Brandt P. Das deutsche Bild Russlands und der Russen in der modernen Geschichte. In *Der große Nachbar im Osten. Beiträge zur Geschichte, zur Verfassung und zu den Außenbeziehungen Russland*. Hrsg. P. Brandt. Berlin: BWV Verlag, 2012, 211–234.

Brudek P. *Rosja w propagandzie niemieckiej podczas I wojny światowej w świetle „Deutsche Warschauer Zeitung“*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2010.

Geyer D. Ostpolitik und Geschichtsbewusstsein in Deutschland. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. 1986, H. 2, 148–159.

Hoeres P. Die Slawen. Perzeptionen des Kriegsgegners bei den Mittelmächten. Selbst- und Feindbild. In *Die vergessene Front. Der Osten 1914/15. Ereignis, Wirkung, Nachwirkung* (Zeitalter der Weltkriege, Bd. 1). Hrsg. G. P. Groß. Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 2006, 179–200.

Jahn P. »Zarendreck, Barbarendreck« – Die russische Besetzung Ostpreußens 1914 in der deutschen Öffentlichkeit. In *Verführungen der Gewalt: Russen und Deutsche im Ersten und Zweiten Weltkrieg*. Hrsg. K. Eimermacher, A. Volpert. München: Wilhelm Fink, 2005, 223–242.

Jahn P. Befreier und halbasiatische Horden. Deutsche Russenbilder zwischen Napoleonischen

Kriegen und Erstem Weltkrieg. In *Unsere Russen, unsere Deutschen: Bilder vom Anderen 1800 bis 2000*. Hrsg. P. Jahn, P. Springer. Berlin: Christoph Links, 2007, 14–29.

Jaspers K. *Die Psychologie der Weltanschauung*. Berlin: Verlag von Julius Springer, 1919.

Jung C. C. *Die Archetypen und das kollektive Unbewusste*. Bd. 4. Olten, Freiburg: Rascher, 1976.

Jung C. G. *Du traktatai apie analitinę psichologiją: apie pasąmonės psichologiją: santykiai tarp Aš ir pasąmonės*. Vilnius: Margi raštai, 2012.

Keene J. D. Intelligence and Morale in the Army of a Democracy: The Genesis of Military Psychology During the First World War. *Military Psychology*, 1994, № 6, 235–253.

Kossert A. „Grenzlandpolitik“ und Ostforschung an der Peripherie des Reiches Das ostpreußische Masuren 1919–1945. In *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. Hrsg. K. D. Bracher, H.- P. Schwarz, H. Möller. 2003, Jg. 51, Hf. 2, 117–146.

Münkler H. *Die Deutschen und ihre Mythen*. Berlin: Berlin Verlag GmbH, 2009.

Niessen M. Der Erste Weltkrieg in der populären Geschichtsliteratur der Weimar Republik. In *Der Erste Weltkrieg im Sachbuch (Non Fiktion – Materialschlacht)*. Hrsg. Ch. Meierhofer, M. Schikowski, J. Wörner. Hannover: Wehrhahn, 2013, 15–31.

Partington G. Identifying the Enemy. *National Observer*, 2002, № 53, 17–24.

Pečiulis M. Pirmojo pasaulinio karo veiksmų Lietuvos teritorijoje 1915 m. rugpjūčio pabaigoje–rugsėjo mėn. *Karo archyvas*, 2010, t. XXV, 29–97.

Reimann A. Der Erste Weltkrieg – Urkatastrophe oder Katalysator? *Aus Politik und Zeitgeschichte*, Bd. 29–30, 2004, 30–38.

- Rübsam H. Deutsche Kriegserfahrungen im Osten, 1914–1917. In *Jenseits des Schützengrabens. Der erste Weltkrieg im Osten: Erfahrung – Wahrnehmung – Kontext*. Hrsg. B. Bachinger, W. Dornik. Innsbruck, Wien, Bozen: StudienVerlag, 2013, 223–241.
- Schneider T. F. „Nach Rußland. Da ist ja kein Krieg mehr“. Vom Verschwinden der Ostfront aus dem deutschen kulturellen Gedächtnis. In *Jenseits des Schützengrabens. Der erste Weltkrieg im Osten: Erfahrung – Wahrnehmung – Kontext*. Hrsg. B. Bachinger, W. Dornik. Innsbruck, Wien, Bozen: Studienverlag, 2013, 437–450.
- Scriba A. Kriegspropaganda. Prieiga internete: <<https://www.dhm.de/lemo/kapitel/erster-weltkrieg/propaganda.html>>.
- Smythe W. E., Baydala A. The hermeneutic background of C. G. Jung. *Journal of Analytical Psychology*, 2012, № 57, 57–75.
- Ziemann B. *War Experiences in Rural Germany 1914–1923*. Oxford-New York: Berg Publishers, 2007.
- Ziemann B. Germany after the First World War – A Violent Society? Results and Implications of Recent Research on Weimar Germany. *Journal of Modern European History*, 2003, № 1, 80–95.
- Ziemann B. Die deutsche Nation und ihr zentraler Erinnerungsort. Das »Nationaldenkmal für die Gefallenen im Weltkriege« und die Idee des »Unbekannten Soldaten« 1914–1935. In *Krieg und Erinnerung. Fallstudien zum 19. und 20. Jahrhundert* (Formen der Erinnerung, Bd. 4). Göttingen: Vanderhoeck&Ruprecht, 2000, 67–91.
- Zieris B. Freunde, Feinde und Frauen – Repräsentationen des »Eigenen« und des »Anderen« im Weltkriegsfilm der Weimarer Republik. In *Medien–Politik–Geschichte* (Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte XXXI (2003)). Hrsg. M. Zuckermann. Göttingen: Wallstein Verlag, 2003, 40–61.
- Webel Ch., Fischer Ch. The Group Psychology of War and Peace. *A Journal of Social Justice*, 2013, № 25, 177–186.
- Wermke E. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen für Jahre 1930–1938. Bearbeitet im Auftrag der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung*. München: Scientia Verlag, Aalen, 1964.
- Wermke E. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen für Jahre 1939–1970. Bearbeitet im Auftrag der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung*. Bonn-Bad Godesberg: Verlag Wissenschaftliches Archiv GmbH, 1974.
- Wermke E. *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen bis 1929. Bearbeitet im Auftrag der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung*. 2. Neudruck der Ausgabe 1933 mit ergänzendem Nachtrag von 1962. Darmstadt: Weichert-Druck GmbH, 1991.
- Winter J. M. *Remembering War. The Great War Between Memory and History in the Twentieth Century*. New Haven&London: Yale University Press, 2006.
- Zembrickis, J. *Klaipėdos apskrities istorija*. T. III. Klaipėda: „Libra Memelensis“, 2011.
- Лазари де А., Рябов О. В., Жаковска М. «Русский медведь» в западноевропейской пропаганде Первой мировой войны. *Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований*, 2013, № 4, 54–67.
- Пахалюк К. А. 40-я пехотная дивизия в Пилькалленском сражении (из фондов РГВИА). In *Мировая война. События. Судьбы. Документы (Надровия: историко-краеведческий журнал, специальный выпуск, Вып. 8)*. Сос. Г. В. Каштанова-Ерофеева, Л. В. Климова. Калининград: Страж Балтики, 2014, 141–146.
- Пахалюк К. Русские в Тильзите в 1914 году. *Рейтар*, 2010, № 2, 1–10.
- Пахалюк К. Взаимоотношения с местным населением как фактор неудачи боевых действий в Восточной Пруссии в годы Первой мировой войны. *Военно-исторический архив*, 2011, № 8, 147–157.
- Пахалюк К. Русский оккупационный режим в Восточной Пруссии в 1914–1915 гг. *Военно-исторический архив*, 2012, № 6, 160–178.
- Пахалюк К. Русский оккупационный режим в Восточной Пруссии в 1914–15 гг. *Военно-исторический архив*, 2012, № 9, 107–130.
- Почепцов Г. *Пропаганда и контрпропаганда*. Москва: «Центр», 2004.
- Журбина Н. Е. Роль прессы в процессе перемены общественно-политического климата в Германии накануне Первой мировой войны. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*, 2008, № 77, 68–72.

Hektoras Vitkus

DIE RUSSEN IN OSTPREUSSEN: IMAGES OF RUSSIA AND RUSSIANS IN THE MEMOIRS ON THE GREAT WAR IN EAST PRUSSIA, PUBLISHED IN GERMANY FROM 1914 TO 1939

SUMMARY. The paper aims to analyze the formation of the images of Russia and Russians in East Prussia in the years of the Great War and the continuity of those images in the interwar period in Germany, based on memoirs published between 1914 and 1939. This was done by (a) an analysis of the preconditions for the genesis of stereotypes, images, and myths (mythologemes) of Russia and the Russian “invasion” of East Prussia from the viewpoint of the psychology of war and the archetype theory, and (b) studies of the frame and content of the most typical images, stereotypes, and mythologemes of the Russian “invasion” in the memoirs reflecting on the Great War events in East Prussia, published in Germany in the interwar period.

The studies led to the following conclusions.

First, due to the approaches of the archetype theory and the psychology of war, it becomes evident that the stereotypes, images, and mythemes formed in the discourse of the Germany-published memoirs, testimonies, and reminiscence-based essays with regard to Russia and Russians functioned not merely as an important “East Prussian” stage of the Great War-myth-creation element, but also as an ontological enemy concept principle. Thus, between August 1914 and April 1915, in the period of active fighting on East Prussian territory, the images of Russia and Russians were an integral part of war propaganda, intended to psychologically mobilize groups of the Eastern Prussian population against the invasion of the “enemy.” In the period from 1916 to 1918, this trend of incorporating the “East Prussian” Great War experience into the content of the images of Russia and Russians declined due to a lessening in preferences for those images. As military action moved to the former territory of the Russian Empire, the German memoirs of that period caused narratives related to the German *Kulturarbeit* (cultural activities) in the East to be actualized. However, in the years from 1919 to 1932, the images of Russia and the Russian “invasion” were again included in the memories of the Great War in East Prussia, remaining relevant to the Great War myths formed in the Weimar Republic. The images were relevant also due to the activity of war victim and veteran organizations which provided those images with group war experiences. Ultimately, in the period from 1933 to 1939, they were subjected to the “Eastern myth,” ideologically escalated by the National Socialist regime, and the conception of *Ostforschung* (East Research) which served the NAZI propaganda purposes.

Second, even though in general the images of the “Russian invasion” and the “flood of Russians” in the memoirs published in Germany retained a negative content, they underwent transformations both at the macro (political and cultural) and micro (social and domestic) levels. At the macro level, the Great War experience-based image of Russia developed on the understanding of “the global threat of Russia to the civilized world”. At the micro-level, the image of Russia rested on the experiences undergone by war participants and civilians coming in contact with Russians in East Prussia in the period of the Great War. At the latter level, the stereotypes, images, and myths were predetermined by such factors as the intensity of the war actions and different patterns of behavior exhibited by Russian army units in different localities of the East Prussian province. Therefore, irrespective of the prevalence of essentially negative concepts of the “Russian invasion” in that set of images, certain alternative evaluations existed that created the prerequisites for the evaluation of Russians from the viewpoint of moral attitudes focusing on humanity. Nevertheless, the total image of Russia’s invasion of East Prussia did not experience any major changes and remained categorically negative. The trend was preconditioned

both by the aspirations of the German political elite and the ideological conjuncture in which the memory of the Great War was one of the most significant elements. The experience of the “Russian invasion” of East Prussia was a particularly meaningful factor which provided political forces, affecting different communities of memories, with great manipulation opportunities. Suffice it to say that one of the most significant components in the remembrance of the Great War in the interwar period was the Tannenberg Memorial, directly related to the grand narrative of the victory against the Russians in 1914 and the liberation of East Prussia. Thus, in the German discourse of the interwar period, Russia and Russians became firmly established in an image of a “conquered enemy.” Efforts were made to maintain the image throughout the interwar years, and particularly during the period of the National Socialist dominance. Psychologically, the experience of the “Russian invasion” of East Prussia allowed one to see Russia and Russians as an “easily conquerable enemy”: the conception of Russia/Soviet Union as a “colossus with feet of clay,” used by Adolf Hitler and other National Socialist leaders, was as though a paraphrase of the concept used as early as the Great War.

KEYWORDS: East Prussia, Russia, Great War, memoirs, images.